

Hegyi Géza

A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben

A plébánia és az egyházközség, illetve a plébános és parókus pap kifejezéseket a katolikus egyház vonatkozásában mind a közbeszéd, mind pedig a szakirodalom egymás szinonimáiként használja. A fenti fogalmak felcserélése napjainkban létjogosult, akárcsak a magyar egyház történetének nagyobb részében, de nem mindig volt így. Már Mályusz Elemér¹ és az ő nyomdokain Hermann Egyed,² illetve Kubinyi András³ rámutattak arra, hogy a 13–14. századi Magyarországon a plébánia (illetve a plébános) cím csak az egyházközségek egy szűkebb, kivételes előjogokat élvező csoportját (illetve annak papját) illette meg.

Hogy ezek az előjogok pontosan miben is nyilvánultak meg, azt legjobban két konkrét eset szemlélteti. Az első a felső-magyarországi Sáros (ma: Veľký Šariš, Szlovákia) példája, melynek Szt. Jakab tiszteletére emelt egyházát Lampert egri püspök (1245–1275) és káptalana 1262-ben plébániává nyilvánította, kiemelve azt az illetékes (újvári) főesperes joghatósága alól. Az oklevél szerint az egyházközség mentesült a *cathedraticum*-fizetés és a főesperesi vizitációk terhéértől, a főesperes elé tartozó szentszéki ügyekben pedig maga a plébános ítéelkezhetett.⁴ 1293-ban azonban III. András király – úgy értesülve, hogy a sárosi egyház nem plébánia, csak egyszerű egyházközség (*non plebania, sed simplex esset ecclesia parochialis*) – magának követelte a sárosi dézsmát,⁵ mivel, úgymond, tizedszedési joga a parókiális papoknak nincs, csak a plébánosoknak (*secundum approbatam consuetudinem regni nostri non ad parochiales presbiteros, sed tantum ad plebanos pertineat perceptio decimarum*). Tervétől csak akkor állott el, amikor Lodomér esztergomi érsek (1279–1298) okleveléből és a bárók tanúságtétele

Hegyi Géza (1981) – történész, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 119430. sz. pályázata és az MTA Domus Hungarica Program támogatta. — Fedeles Tamásnak köszönöm a külföldi szakirodalom beszerzésében nyújtott segítségét!

¹ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. (a továbbiakban Mályusz: *Egyházi társadalom*) 127–128. — A fenti különbséget korábban már a szász történeti irodalom is felismerte: Ernst Wagner: *Die päpstlichen Steuerlisten 1332–1337*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XI(1968). Nr. 1. 37–52. 50.

² Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München 1982. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1.) 65–66.

³ Kubinyi András: *Egyház és város a késő középkori Magyarországon*. = Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. (METEM Könyvek 22.) 287–300. (a továbbiakban Kubinyi: *Egyház és város*) 292–294.

⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. Fejér, Georgius. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IV/3. 95–97. Ugyanekkor erősítette meg a püspök a sárosi plébániában az István ifjabb király által prezentált Hyppolitust is, aki egyúttal az ifjabb királyné káplánja és egri kanonok is volt.

⁵ Igényét az alapozta meg, hogy IV. Béla király 1248-ban magához váltotta a sárosi tizedek püspöki részét (azaz háromnegyedét) Lampert püspöktől (CD IV/2. 16–20 = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–II/4. Bp. 1923–1987. [a továbbiakban RegArp] I. 874. sz.).

nyomán meggyőződött, hogy Sáros mindig is plébánia volt, és engedélyezte, hogy ennek határain belül a helyi plébános szedhesse be a tizedet (*plebanus in ipsa ecclesia de Saaros percipiat decimas intra limites sui territorii sitas*).⁶

Másik példánk időben már az Anjou-korba, térben pedig a Dunántúlra vezet. 1347-ben a személyesen érintett Dörögdi Miklós egri püspök kérelmezte a pápától néhai Piast Meskó (1335–1344) veszprémi püspök rendelkezésének megerősítését, aki a Zala vármegyében fekvő dörögdi Szt. András-egyházat kivette mindenféle főesperesi és magisztrális joghatóság⁷ alól (*ab omni iurisdictione, potestate et prestatione archidiaconali et magistrali [...] exemit*), továbbá hozzácsatolta (*annexit*) a püspöknek járó itteni dézsmarészt, azzal a céllal, hogy a helyi papot (*sacerdos parochialis*) ezentúl plébánosnak nevezzék (*rector ipsius ecclesie Sancti Andree plebanus vocaretur*), és teljes *exemptió*nak örüljön.⁸

A fentiek nyomán megállapíthatjuk, hogy az Árpád- és az Anjou-korban megkülönböztették egymástól a plébániát és a közönséges egyházközséget, illetve a plébánost a többi parókus paptól (*sacerdos, rector ecclesie*). Noha – a jelek szerint – nem állt fenn köztük hierarchikus alá-fölrendeltségi viszony (azaz a plébánosok nem voltak a közönséges papok előjárói), előbbiek jóval szélesebb jogokkal élhettek, mint az utóbbi kategória tagjai. Két tényező jelentette a lényegi különbséget. Egyfelől a plébánia bizonyos fokú egyházigazgatási mentességet (*exemptio*) élvezett (a), másfelől pedig saját területén kizárólagos (de legalábbis széles körű) tizedszedési joggal rendelkezett (b).

a) *Exemptio* alatt azt értjük, hogy egy adott egyházi intézményt kiemelnek a hierarchiában felette álló hatóság(ok) kormányzó hatalma⁹ alól, és egyúttal közvetlenül egy magasabb szint alá rendelnek. A legmagasabb fokú (teljes) felmentés kizárólagos pápai fennhatóságot jelentett (*nullius-jog*). Magyarországon a plébániák között ilyenekkel nem találkozunk, csak egy bencés apátság (Pannonhalma) és egy királyi alapítású társaskáptalan (Székesfehérvár) esett ebbe a kategóriába a 12. század vége óta. Másodfokú mentességgel rendelkezett az a mintegy 70 egyházközség, melyeket az illetékes főesperes és püspök (*ordinarius*) kihagyásával egyenesen az esztergomi érseknek mint primásnak rendelték alá.¹⁰ A harmadfokú *exemptio* csupán a főesperesi joghatóság alól való kiemelését és közvetlen megyéspüspöki felügyeletet jelentett (ez

⁶ CD VI/1. 254–255 = RegArp II/4. 3945. sz.

⁷ A magisztrális jog a területileg illetékes káptalan (ez esetben a veszprémi) egyik tagja által gyakorolt felügyeletet jelentette az adott vidéki egyházközség („kápola”) felett, melynek ellenszolgáltatásaként a kanonok (a *magister*) részesült a papi tizednegyedből és a felajánlásokból. Minderre lásd: Rác György: *A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században*. Századok CXXXIV(2000). 147–210 (a továbbiakban Rác: Magisztrátus-jog). A dörögdi adatra e tanulmány hívta fel a figyelmemet (vö. uo. 165.).

⁸ *Monumenta Romana episcopatus Vespriensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. I–IV. Bp. 1896–1908. II. 123–124. (E kérvény pápai megerősítésének szövegét ld. uo. 124–125.) Meskó püspök 1339 előtt kiváltságolta a dörögdi egyházat, az említett évben pedig némileg módosította eredeti rendelkezéseit: eszerint az egyházközség tizedjövödelmének immár nem az egésze, csupán háromnegyede (azaz a püspöki rész) jutott a plébánosnak, akinek a magisztrális quartát a kegyurak nyomására át kellett engedni a Szűz Mária tiszteletére szentelt filiális egyház papjának (vö. Rác: Magisztrátus-jog 164–165.).

⁹ A püspökök szentelő hatalma alóli felmentés még nem jelentett *exemptió*t, csak oltalmat (Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs 2013. [Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueeclesiensis 3.] [a továbbiakban Kiss: Királyi egyházak] 26–27, 155.).

¹⁰ Ez utóbbi kategóriába tartozó egyházközségek felsorolását, jogállásuk elemzését és eredetének vizsgálatát lásd: Gárdonyi Albert: *Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban*. = *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Bp. 1933. 163–182 (a továbbiakban Gárdonyi: Városi plébániák); Mályusz: *Egyházi társadalom 122–128*; Kubinyi: *Egyház és város 292–294*; Kiss: *Királyi egyházak 86–142*.

érvényesült Sáros és Dörögd esetében is).¹¹ A szakirodalom szerint az utóbbi típus általában városias vagy legalább hospeskiváltsággal rendelkező településekre volt jellemző, amelyek gazdasági erejük révén járták ki egyházuk mentesítését, míg a második kategóriához – magasabb rangja ellenére – az országos központok mellett egészen jelentéktelen települések tartoztak: a közös nevezőt ez esetben a királyi kápolna megléte, esetleg a tartós királyi birtoklás jelentette a 11–13. században.¹² Mindhárom felmentés lehetett részleges vagy teljes. Ha az exempt intézmény a kiemelés során maga is joghatóságot nyert egy terület vagy más intézmények (kápolnák, ispotályok stb.) felett (mint fentebb a sárosi plébánia), akkor aktív, ellenkező esetben pedig passzív mentességről beszélünk.¹³

b) Ami a tizedjogot illeti, Magyarországon – a kánoni előírások ellenére, melyek általában a tized negyedét rendelték osztályrészükül¹⁴ – az egyszerű „mezei” papoknak csupán a helyi dézsma egynolcada vagy egytizenhatod része jutott, sokszor még annyi sem.¹⁵ Ezzel szemben a plébánosokat a tized nagyobb hányada (Dörögd) vagy éppenséggel egésze (Sáros) illetve meg egyházközségük területéről. Noha logikusnak tűnhet azt feltételezni, hogy a tizedrészesedés aránya a mentesség fokától függött (vagyis a plébános, korábbi felettesének joghatósága alól mentesülve annak tizedjogait is megkapta), a konkrét vizsgálódások azt mutatják, hogy a két kiváltság között nem volt ilyen szoros a kapcsolat: láthattuk, hogy a harmadfokú mentességet élvező sárosi plébánia teljes tizeddel (*libera decima*) rendelkezett, ugyanakkor számos, közvetlenül a primásnak alárendelt egyház (pl. Sátoraljaújhely, Sasad, Budaörs) tizedjoga csupán részleges volt.¹⁶

A „szabad tized” sem jelentett azonban teljes anyagi függetlenséget a plébános számára, mert ilyenkor – részben a kieső jövedelem pótlására, de még inkább az alárendeltség jeleként – cenzust kellett fizetnie (a mentességi foknak megfelelően) a megyéspüspöknek vagy a primásnak.¹⁷

¹¹ Vö. még: Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén*. Századok XCIV(1960). 82–124, 505–555. (a továbbiakban Fügedi: Esztergomi érsekség) 119.

¹² A 10. jegyzetben idézett munkák mellett lásd még Szűcs Jenő: *Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom*. Történeti Szemle XXV(1993). 1–57. 9–12; Tringli István: *Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt*. = *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. (A Jósa András Múzeum Kiadványai 68.) 377–396. (a továbbiakban Tringli: Sátoraljaújhely egyházai) 382–384; Kiss: Királyi egyházak 143–145.

¹³ Kiss: Királyi egyházak 26, 155.

¹⁴ Nyugat-Európában többnyire az I. Gelasius pápa (492–496) nevéhez fűződő ún. „római” felosztás terjedt el, mely elvben egy-egy negyedét juttatott a püspöknek, a klérusnak, a szegényeknek és a templom karbantartására (fabrica). A „hispaniai” módszer szerint viszont a tizedet – a szegények részesedésének kihagyásával – csak háromfelé kellett osztani. Vö. Catherine E. Boyd: *Tithes and Parishes in Medieval Italy. The Historical Roots of a Modern Problem*. Ithaca [1952]. (a továbbiakban Boyd: Tithes and Parishes) 75–79; Giles Constable: *Monastic Tithes: From Their Origins to the Twelfth Century*. Cambridge 1964. (a továbbiakban Constable: Monastic Tithes) 43–44; Gunter Zimmermann: *Zehnt. III. Kirchengeschichtlich. = Theologische Realenzyklopädie*. I–XXXVI. Berlin 1977–2004. XXXVI. 495–504. 497.

¹⁵ Holub József: *Zala megye története a középkorban*. Pécs 1929. 395–404; Mályusz Elemér: *Az egyházi tizedkiszákmányolás. = Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 320–333. 322; Györffy György: *A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. = Mályusz Elemér emlékkönyv*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.) Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 141–157. 142. Vö. Boyd: Tithes and Parishes 162–163; Constable: Monastic Tithes 54–55.

¹⁶ Fügedi: Esztergomi érsekség 120; Tringli: Sátoraljaújhely egyházai 384–385.

¹⁷ Fügedi szerint (lásd 16. jegyz.) amelyik plébános nem fizetett cenzust, az nem is rendelkezett szabad tizeddel.

1. Célkitűzés, munkamódszer

Tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, hogy az erdélyi egyházmegye, illetve a belőle kiszakadt és az esztergomi érsek joghatósága alá kerülő szász dékánások (Szeben és Brassó) területén¹⁸ érvényesült-e a plébániák és az „egyszerű” egyházközségek megkülönböztetése, és amennyiben igen, akkor ez a fentiekben körvonalazott kiváltságok (*exemptio*, tizedjog) mentén történt-e. Nem rendelkezvén olyan közvetlen forrásokkal, mint Sáros és Dörögd esetében, az tűnt célravezetőnek, ha a szóhasználatból indulok ki, vagyis – feltételezve, hogy ezt az elnevezést tájainkon is megkülönböztető jelleggel használták – a plébánia néven említett egyházközségek csoportjának jellegzetességeit elemzem.

Első lépésként tehát összeállítottam mindazon erdélyi (illetőleg szilágysági és szamosháti) egyházközségek listáját, amelyek papját legalább egyszer *plebanus* címmel illették a 13–14. században (lásd Függelék).¹⁹ A „legalább egyszer” kitétel ugyanakkor azt is jelzi, hogy a források szóhasználata korántsem egységes,²⁰ vagyis a fenti csoportba kerülő egyházközségek papjai más alkalommal a kiváltságos státusra nem utaló megnevezéssel (*rector ecclesie*, *presbiter*, *sacerdos*²¹) is előfordulhatnak (akár többször is, mint plébánosként).²² Az éles fogalmi elhatároltság hiánya miatt csak a kétféle címhasználat arányának összevetésével²³ lehetett mérlegelni, hogy egy adott egyház plébániai rangja széleskörűen elismert tény volt, vagy csak az írrok

¹⁸ Mályusz: Egyházi társadalom 125; Solymosi László: *Az esztergomi egyházmegye legrégibb ünneplajstroma. (Szent Adalbert, Szörád-András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál.)* = R. Várkonyi Agnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tuszor Péter. Bp. 1998. 90–91, 95. (Megemlítendő, hogy a két dékánóság plébániáinak összeszámlálása során mindkét szerző figyelmét elkerülte az a tény, hogy a középkorban a szebeni káptalan a később önállósult újegyházi és sinki surrogatiák területét is felölelte – vö. Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848*. Hermannstadt 1934–1936. [a továbbiakban Müller: Landkapitel] 104, 107, 112.)

¹⁹ Ezt a munkát jelentős mértékben megkönnyítette az erdélyi forrásanyagot a teljesség igényével közlő két forráskiadvány-sorozat (*Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Sub red. Ștefan Pascu. Întocmit de Sabin Belu–Ioan Dani–Aurel Răduțiu–Viorica Pervain – Konrad G. Gündisch–Marionela Wolf–Adrian Rusu–Susana Andea–Lidia Gross–Adinel Dincă. X–XVI. Buc. 1977–2014. [a továbbiakban DRH C]; *Erdélyi okmánytár. Oklevelek levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. [A III. kötettől W. Kovács András és Hegyi Géza közreműködésével.] I–IV. Bp. 1997–2014. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53.] [a továbbiakban: EO]), illetőleg ezek mutatói. Ugyanakkor azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a DRH-nak csak az utolsó három kötete tekinthető többé-kevésbé teljesnek, míg az EO magyar nyelvű regesztái az első három kötetben sokszor a *rector ecclesie* fogalmat is plébánosként adják vissza, így minden esetben szükséges volt ellenőrizni az eredetiben vagy egy teljes szövegű közlésben a helyi pap tényleges címét.

²⁰ Az alkalmi következetlenség nem jelenti azt, hogy a kétféle papfogalom Erdélyben nem határolódott volna el egymástól, vagy hogy a terminológiai megközelítés kudarca van ítélni. A *plebanus* címet az *Njou*-kor végéig említett egyházközségek túlnyomó többsége esetén sohasem használják (lásd 2. fejezet), ami jelzi, hogy mégiscsak valami rendkívüli státust jelöl.

²¹ E fogalmak, bár nagymértékben átfedték egymást, a helyi pap szerepkörének különféle vetületeire utaltak. Tapasztalataim szerint a magyarországi latinságban a *rector ecclesie* (‘az egyház[község] igazgatója’) kifejezés a lelkes parókusi jogait, a *presbiter* (‘áldozópap’) felszentelt voltát hangsúlyozza, míg a *sacerdos* (‘pap’) a legtagabb értelemben utal a hivatására (akárcsak a mai közbeszédben).

²² Teljes fogalmi következetesség nem is várható el, hiszen az egyes iratok eltérő témája, műfaja, a kibocsátó nézőpontja, a különféle írrok társadalmi helyzete és stílusa, a pap említésének szövegkörnyezete mind befolyásolhatta, hogy mennyire tudatosan és mennyire mereven kerülnek alkalmazásra a fentebb elhatárolt terminusok. E terminológiai finomságok ritkán kaptak szerepet a jogbiztosításban, így nem is volt feltétlenül szükséges utánajárni a pontos megnevezésnek (elvégre végső soron a plébános is pap volt, ha kiváltságos is).

²³ Ezt fejezik ki a függelékben látható, kettősponttal elválasztott számpárok.

tévedéséből, felületességéből fakadó hiba. Ez a fajta statisztikai megközelítés pedig teljességre törekvő adatgyűjtést követelt meg.

Módszertani megfontolásokból célszerűnek tűnt külön kezelni egyfelől az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzéket,²⁴ másfelől a szórt és sokszínű okleveles anyagot, nehogy az előbbi átfogó (bár teljesnek éppen nem mondható²⁵) forrásból származó adatok tömege eltorzítsa a véletlenszerű villanásokból kirajzolódó képet. A pápai bullák és egyéb kuriális iratok²⁶ adatait viszont figyelmen kívül hagytam, mivel ezek az eltérő nyugati-európai terminológiát tükrözve minden parókus papot *rector ecclesie* címmel illettek.²⁷

Anyaggyűjtésem felső időhatárául az Anjou-kor végét, az 1387. esztendőt jelöltem ki: egyfelől ezt az erdélyi anyag feldolgozottságának jelenlegi állapota indokolta,²⁸ másfelől pedig azt is tekintetbe kellett venni, hogy – a szakirodalom szerint – a korai plébániafogalom a 14. század végén átalakult, és ezután a kifejezést már minden önálló egyházközségre alkalmazták.²⁹

Természetesen az így körvonalazódó csoport – a források töredékessége miatt – nem tekinthető teljesnek (ugyanakkor ettől, a pápai tizedjegyzéknek köszönhetően, valószínűleg nem is áll távol), mindemellett az erdélyi plébániák jellegzetességeinek feltérképezésére alkalmasnak tűnik.

2. Az adatok statisztikai kiértékelése (területi és valószínűségi megoszlás, korrelációk)

a) A korabeli értelemben vett plébániák területi eloszlása (lásd Térkép és Függelék) vizsgálja azt az előfeltevést, miszerint a plébánosi cím viselői kiemelkedtek az egyszerűbb papok tömegéből. A vármegyei területeken számuk 1-5 között mozog főesperességenként (ráadásul

²⁴ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. V/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375.* Bp. 1887. (a továbbiakban MV I/1.) 90–144.

²⁵ Vö. Hegyi Géza: *Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben (I. közlemény).* Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. füzet, 1–32. (a továbbiakban Hegyi: *Egyházigazgatási határok*) 7, 18.

²⁶ A nyelvezet szempontjából az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék nem tartozik ebbe a körbe, mivel alapszövegét nem külföldi, hanem helyi klerikusok állították össze (Hegyi: *Egyházigazgatási határok* 11–12, 15–17).

²⁷ Vö. Willibald M. Plöchl: *Geschichte des Kirchenrechts.* I–V. Wien–München 1953–1969. II². 167. — A plebanus kifejezés jelentése viszont országonként eltérő volt: német nyelvterületen a parókus pap – máshol vicariusnak mondott – helyettesét (Hans Erich Feine: *Kirchliche Rechtsgechichte. I. Die katolische Kirche.* Weimar 1955³. 360), Itáliában viszont a környék egyházi felett joghatóságot gyakorló keresztelőegyház előjáróját (vagyis a mi fogalmaink szerint esperesét) nevezték így (Boyd: *Tithes and Parishes* 154–162). — A magyar és a hivatalos kúriai szóhasználat közti különbség áthidalását szolgálták egyes bullákban a „parochialis ecclesia plebania nuncupata” (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Hrsg. Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991. [a továbbiakban: Ub] II. 408, 409; MV I/3. 165, 225–226, I/4. 189; *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez.* Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928. [a továbbiakban: BánfOkI] I. 670), illetve a „rector plebanus nuncupatus” (Archivum Secretum Vaticanum [ASV], Registra Vaticana [RegVat], vol. 251, fol. 347r-v, ill. vol. 272, fol. 186r-v; MV I/3. 226, 228, I/4. 103, 189, 261, 586, 594; *Zsigmondkori oklevéltár.* Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint–Mikó Gábor. I–XIII. Bp. 1951–2017. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55.— a továbbiakban: ZsOkI] III. 2345, V. 42, 47, 52. sz.; Ub IV. 174, 244; BánfOkI I. 670) típusú megfogalmazások.

²⁸ A DRH C hét kötete az 1351–1385, az EO eddig megjelent négy kötete pedig az 1023–1372 évkört fedi le.

²⁹ Mályusz: *Egyházi társadalom* 128.

hálózata néhány átfogó lajstromnak³⁰ köszönhetően teljességében rendelkezésünkre áll, míg a többenél csupán szórványos említések, töredékesen ismert. A beszercei dékánóság 25 egyházközségéből 21 rendszeresen plébániaként jelenik meg, csak Alsóaldorf, Pinták és (Sajó)Szentiván papját mondják egy-egy esetben *sacerdos*nak, máskor viszont ugyanezek mindenféle cím nélkül szerepelnek a pápai tizedjegyzékekben, akárcsak az egyszer említett kisdemeteri (*de Sancto Demetrio*) lelképásztor.³¹ A szebeni dékánóság (20/36) papjai közül csak azok nem szerepelnek plébánosként, akiket kizárólag a nyugat-európai terminológiát használó pápai adószedők számadásaiból (Orlát, Vérd, Holcmány, Boholc) vagy a tizedjegyzék papi címet mellőző bejegyzéséből (Vesszöd, Mártonhegy, Kisprázmár, Brulya, Talmács, Nádpatak, Kürpöd, Kissink, Morgonda, Hóföld, Kisdísznód) ismerünk.³² Egyedül Szakadát lóg ki a sorból, ahonnan csak *rector ecclesie*t ismerünk³³ – de az összképen ez már nem sokat változtat.

Némelyik dékánóság azonban a fentiekől eltérő kategóriát képvisel: ezekben a plébániák csak egy töredékét teszik ki az egyházközségeknek (még ha arányuk számottevően magasabb is a főesperességekben tapasztaltnál). E százsz egyházi öngazgatási egységek közös jellemzője, hogy világi szempontból egészen (springi dékánóság, ahol az arány 4/15) vagy részben (szentlászlói dékánóság, 1/4) vármegyei területen fekszenek. Különösen sokatmondónak tűnik a selyki dékánóság helyzete, ahol a 19 ismert egyházközségből csak az az öt (Monora, Csanád, Sorostély, Holdvilág, Hidegvíz) nem volt plébánia,³⁴ amely kívül esett a Kétszék (pontosabban ekkor még: a medgyesi ispánság) keretein. A fent körvonalazódó szabálytól egyedül a Torda és Kolozs megyék keleti határvidékén fekvő régeni dékánóság üt el, ahol 11 templomos helyből tíznek a papja – legalább egyszer – *plebanus* címet viselt.³⁵

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy – bármily meglepő – a tömeges és a szórványos plébánia-előfordulások választóvonalá (Régent és környékét leszámítva) nem egyházi, hanem világi közigazgatási határokat követ: az első csoport nem a többé-kevésbé autonóm dékánóságok összességének, nem is az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó (vagyis másodfokú *exemptió*val rendelkező, lásd alább) részeknek a területét rajzolja ki, hanem a királyföldi ispánságok (Szeben, Medgyes, Brassó és Beszerce) keretein belül formálódó Szász Universitást.³⁶ A jelenség magyarázatára alább, a 4. fejezetben még visszatérek.

³⁰ Medgyes: 1283: Ub I. 145 = EO I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EO I. 445. sz.; 1334: DL 36297 = EO II. 832/2. sz. — Sebes: 1330: Ub I. 433 = EO II. 676. sz. — Szászváros: 1334: Ub I. 464–465 = EO II. 831. sz.

³¹ 1295: Ub I. 200; 1332–1336: MV I/1. 97, 100, 104, 111, 118, 119, 122, 129, 139, 140, 142.

³² 1317–1320: MV I/1. 16–17; 1336: MV I/1. 143–144.

³³ 1380: DRH C, XV. 757. Szebenszék előljáróinak eme oklevelében a szóban forgó fogalom (akárcsak a vele együtt említett *magister ecclesie*) némiképp rejtélyes jelentésű; talán egyfajta vidéki latin nyelvtudás kifejeződése, és így az is előfordulhat, hogy nem papi személyre vonatkozik.

³⁴ 1332–1334: MV I/1. 99, 114, 120, 126, 136; 1382: DL 27626.

³⁵ A tizenegyedikről (Sáromberke) pedig az sem teljesen biztos, hogy a régeni dékánósághoz tartozott (vö. MV I/1. 120, 130, 138) – erre egyedül csak egy 16. század végi adat utal (Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kvár 1945. [Erdélyi Történelmi Adatok V. 2 – a továbbiakban Jakó: *Dézsma*] 72).

³⁶ Ezt a következtetést erősíti a pápai tizedjegyzék (tehát az egyetlen átfogó és viszonylag homogén forrás) szóhasználatá is, amely a főesperességekre és esperesi kerületekre, valamint a vármegyei területen fekvő springi dékánóságra vonatkozó szakaszokat kivétel nélkül a „Hec sunt nomina sacerdotum de archidiaconatu/de decanatu N.” mondattal vezeti be (MV I/1. 96, 98 [x2], 106, 109, 110, 115, 116 [x2], 123, 125, 126 [x2], 127 [x2], 128, 129, 130 [x2], 131, 132, 133, 134 [x2], 136 [x2], 137, 138 [x2], 139), míg a százsz önkormányzati területre eső dékánóságoknál (Sebes, Szászváros, Beszerce) hasonló esetben rendszerint „Hec sunt nomina plebanorum [esetleg: *dominorum*] de decanatu N.” áll (uo. 124, 125, 126, 129, 137, 139, 140, 142). Egyetlen kivétel: uo. 118 (Beszerce).

b) Ami az egyes egyházközségeken belüli plébánosi és papi említések arányát illeti (lásd Függelék), nyomban szemünkbe ötlik, hogy ezek mennyire széles skálán mozognak.

Sok plébánia feje mind a pápai tizedjegyzékben, mind az okleveles anyagban túlnyomórészt *plebanusként* van említve (Németi, Szatmár, Kolozsvár, Szászfenes, Gyalu, Bázna, Gyulafehérvár, Sárd, illetve általában a királyföldi szász eklézsiák) – bár ezt néhol a kisszámú minta erősen viszonylagossá teszi (Tasnád, Abrudbánya, Déva). Ha Anjou-kori birtokosaik személyét megvizsgáljuk,³⁷ feltűnik, hogy ezt az alcsoportot kizárólag királyi és püspöki birtokok alkotják,³⁸ közülük Gyulafehérvár és Gyalu főpapi,³⁹ Déva pedig vajdai rezidencia volt.⁴⁰ Fehérvár a püspök és általános helynöke vezette bíróságnak,⁴¹ Szatmár, Németi és Tasnád pedig rendre a Meszesen túli vikárius ítélőszékének adott otthont,⁴² míg Kolozsvár az erdélyi kamaraispánság központja volt.⁴³ E centrális helyek egyúttal a városiasodás terén is az élbolyhoz tartoztak a tartományban (lásd 5. fejj.), ahogy a szász területi egységek (Hétszék, Kétszék, Barcaság, Besztercevidék) széles körű kiváltságai sem szorulnak különösebb bemutatásra. Mondhatni, csupa olyan név, amelyet látatlanban is a kiváltságos egyházak közé vártunk!

Máshol épp ellenkezőleg: az egyetlen kedvező adatot valósággal elnyomják a *sacerdosi* és *rectori* említések (Székelyvásárhely, Nagyenyed, Mezőújlak, Nagysajó, springi dékán-ság). Túlságosan ezeken sem lepődünk meg, hiszen legtöbbjükről csak annyi mondható el, hogy kisebb uradalmak központjai voltak. A birtokosok (erdélyi káptalan, Szécsényi és Kelneki család) ha tartományi vagy akár országos szinten tekintélyesek is,⁴⁴ egyházi kiváltságok kieszközlésében nem versenyezhettek az uralkodóval vagy a püspökkel. Városi kiváltságokról egyik helység esetében sem tudunk: Vásárhely esetében ezt a konzervatív székely társadalmi környezet magyarázza (ugyanakkor lokális rangját⁴⁵ mutatja, hogy a Székelyföldről

³⁷ Kilitük megállapításakor az alábbi kézikönyveket és segédleteket használtam: Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp. 1963–1998; Engel Pál: *Magyarország a középkor végén: digitális térkép és adatbázis*. [CD-ROM.] Bp. 2001; *Erdély és a Szilágyság birtokviszonyai 1341-ben*. Szerkesztette Hegyi Géza, rajzolta Nagy Béla. (Térképmelléklet az EO IV. kötetéhez.)

³⁸ Dános a szentlászlói dékán-ságból ugyan eredetileg a kolozsmonostori konvent birtoka volt, de a 14. század közepén már a segesvári szászok tartották megszállva (1348: EO III. 464. sz.), és végül – az apát minden tiltakozása ellenére – a kezükön is maradt.

³⁹ Vö. Adinel Dincă: *Documente și scrisori ale episcopilor Transilvaniei (sec. XIII–XVI)*. = *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII–XVII*. Coord. Susana Andea. Cluj-Napoca–Gatinaeu, [2013]. 47–108. 97–99.

⁴⁰ EO II. 14, 17, 31–32, 64, 89, 105, 121, 473, 626, 628, 669, 703, III. 121, 380, 395, 450, 840, 990, IV. 136, (420). sz.; DRH C, XV. 253, XVI. 581; Ub III. 61.

⁴¹ Püspök: EO II. 646, 782, IV. 1001. sz.; ZsOkI I. 552, 1321. sz. – Vikárius: EO II. 305, 333, 422, 680, 780, 1045, III. 23, 324, 355, 499, 602, 835, 871, IV. 614, 670, 799, 933–935, 1021. sz.; DRH C, XIV. 456, 475, 491, 519, 581, XV. 23, 38, 309, XVI. 3, 59, 66, 218, 263; *A Wass család cegei levéltára*. Szerk. Valentiny Antal–W. Kovács András. Kvár 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. – A továbbiakban WassLt) 197, 204. sz.; ZsOkI I. 1527. sz.

⁴² Szatmár: 1315: DL 97773, EO II. 392, 227. sz.; 1329: EO II. 653. sz. — Németi: 1327: EO II. 600. sz.; 1341: EO III. 57. sz.; 1346: EO III. 358. sz. — Tasnád: 1363: EO IV. 200. sz.; 1378: DL 105483; 1390: DL 96636; 1395: DL 64976; 1398: ZsOkI I. 5459. sz. Intézményesedett központnak csak ez utóbbi tekinthető, az első kettőnél a plébánosi és a vikáriusi tisztség eseti, személyre szóló összekapcsolódása volt meghatározó.

⁴³ Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Bp. 1921. [reprint: 2003.] 197–198 (1. jegyz.).

⁴⁴ Rétegződésükre, birtokaikra Marius Diaconescu: *Structura nobilitii din Transilvania în epoca angevină*. Cluj-Napoca 2013.

⁴⁵ I. Lajos király rendszerint megfordult itt, amikor Erdélybe jött (1344: DL 91350; 1349: EO III. 528. sz.; 1360: EO IV. 12, 16. sz.; 1366: EO IV. 488–490. sz.; 1370: EO IV. 834–835, 845–846. sz.), máskor pedig az ő nevében eljáró

egyedülként szerepel a listán!), Enyednél pedig talán a káptalan szüklátóköri birtokpolitikája (az egyházi kibontakozás elmaradásához mindenesetre köze lehetett a káptalani kegyuraság szoros gyepelőjének).

Bonyolultabb eset, amikor a kétféle forrástípus vallomása gyökeresen eltér (Dés, Szék, Sajómagyaros, Teke, Aranyosbánya), vagy ahol mindkét kategóriában nagyjából kiegyensúlyozottak az arányok, bár a mi szempontunkból inkább a kedvezőtlen felé hajlanak (Ótorda, Tövis, illetve a régeni dékáság, Miklóstelke). Itt a világi szempontok sem mutatnak egységes képet. A jelentéktelen falvak mellett általános és parciális vajdai közgyűlések, illetve vármegyei ítélőszékek helyszínei (Torda, Dés) is szerepelnek itt.⁴⁶ Jelentős a királyi bányavárosok⁴⁷ részaránya, mellettük viszont világi nagy- és középbirtokosok (Szécsényi, Losonci, Gyógyi) jószágai is alkotják e zavaros halmazt.

Már csak emiatt sem lenne helyes, ha pusztán a források fennmaradásának, illetve az egyes írások szóhasználatának szeszélyei nyomán előállt nyers arányszámok határoznák meg azt, hogy melyik plébánosi cím tekinthető valósnak, és melyik afféle szóvirágnak. (Nehéz is volna megmondani, hogy számtanilag hol húzódik a pontos határ a kettő között.) A számok csak egyféle valószínűséget vetítenek elő, a végső döntés, ha egyáltalán lehetséges, csak egyéb tényezők figyelembe vételével hozható meg. A tanulmány célja tehát akár úgy is megfogalmazható, mint az „áplébániák” leválasztására tett kísérlet; a vizsgálódásnak ezért mindvégig ki kell terjednie a csoport legbizonytalanabb elemeire is.

3. Egyházi joghatóság

a) Az erdélyi plébániák közül legtöbbit a szebenvidékiek és barcaságiak egyházi helyzetéről tudunk, köszönhetően a kiváló szász egyházi forrásadottságoknak. A témával ennek megfelelően kiterjedt szakirodalom foglalkozik (különösen ami a szebeni papi káptalan [illetve prépostság] kezdeti időszakát illeti),⁴⁸ ezért az alábbiakban megelégszünk a két területi egység *exemptió*ja kialakulásának és működésének vázlatos ismertetésével.

III. Béla király 1189/1190-ben vagy kevéssel előtte engedélyezte az erdélyi szász egyházközségeknek, hogy a többi *exempt* prépostság mintájára szabad prépostságba szerveződjenek.

bárók bíraskodtak Vásárhelyen (1366: EO IV. 474. sz.; 1377: DRH C, XV. 209, 213, 220, 227, 237).

⁴⁶ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. 33, 38, 47–48; Susana Andea: *Congregații voievodale și palatine (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca 2013. 229–264; W. Kovács András: *Megyeshelyek a középkori Erdélyben. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit–Sipos Gábor. Kvár 2010. 177–187. 186–187.

⁴⁷ Igazgatásukra és gazdasági jelentőségükre: Draskóczy István: *Sóbányászat és kereskedelem Magyarországon a középkorban*. Valóság LVII(2014). 4. sz. 56–66. 57–59; Weisz Boglárka: *Az erdélyi sókamarak ispánjai a 14. század végéig*. Certamen IV(2017). 241–256. 242–244.

⁴⁸ Karl Reinert: *Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihre Kapitel*. Deutsche Forschungen im Südosten I(1942). 319–361, 567–597 (a továbbiakban Reinert: St. Ladislaus-Propstei); Hans-Werner Schuster: *Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei*. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete XVI(1988). 1–9; Şerban Turcuş: *Fondarea prepoziturii saşilor ca proiect transilvan al Sfântului Scaun*. Anuarul Institutului de Istorie ”G. Bariţiu” din Cluj-Napoca XLIX(2010). 21–37; Thoroczkay Gábor: *A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig*. Fons XIX(2012). 1. sz. 37–55. 37–42; Koszta László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueeclesiensi 2.) 94; Kiss: Királyi egyházak 130–142.

Az alapítólevél nem maradt fenn, tartalmáról III. Celesztin pápa ezt megerősítő 1191. évi bullájának, Gregorius de Sancto Apostolo bíboros, pápai legátus 1192. évi ítéletlevelének és III. Ince pápa 1199. évi tiltó oklevelének szűkszavú utalásából alkothatunk némi fogalmat.⁴⁹ Eszerint az új, szebeni prépostság joghatósága csak a II. Géza király (1141–1162) által benépesített „pusztaságra” (*desertum*), vagyis – amint a 14–16. századi adatok alapján megállapítható – a Szebeni-medencét és a Hortobágy folyó völgyét felölelő ún. Altlandra⁵⁰ terjedt ki, itt az erdélyi püspök joghatósága megszűnt (vagy erősen korlátozódott),⁵¹ és az esztergomi érsek is valamiféle szerephez jutott a történetben (alighanem már ekkor ő felügyelte az új társaskáptalant⁵²). Miután a prépostság püspökséggé alakításának 1212-ben II. András király részéről felmerült terve a pápa ellenállásán megbukott,⁵³ intézményi szempontból – ismeretlen úton-módon – elkülönült a helyi papi káptalantól (*Landkapitel*).⁵⁴ A terület kormányzását ettől fogva a középkor végéig egy dékán látta el az esztergomi érsek közvetlen fennhatósága alatt.⁵⁵

Hasonló utat járt be a barcasági káptalan is. Ezt 1223-ban III. Honorius pápa szervezte meg a területet benépesítő német lovagok kérésére egy, közvetlenül a Szentszéknél alárendelt főesperes, avagy dékán széles körű bírói jogköre alatt, távlatilag püspökség alapítását tervezve itt.⁵⁶ Az *exemptio* maga után vont a erdélyi püspök korábban minden téren érvényesülő hatalmának kiszorulását a térségből.⁵⁷ A lovagrend kiűzését (1225) követően

⁴⁹ 1191: Ub I. 1–2 = EO I. 19–21. sz.; [1192]: Ub I. 2–3 = EO I. 22. sz.; 1199: Ub I. 4–5 = EO I. 25. sz. Az alapítás kronológiájára és egyes részletkérdésekre – az előző jegyzetben említett munkákon kívül – lásd még Wolfgang Grandjean: *Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden.* = *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen.* Hrsg. Paul Phiippi. Köln–Wien 1971. (Siebenbürgisches Archiv 8.) 269–276; Solymosi László: *Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása.* = *Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai.* Szerk. Kristóf Lilla Alida, Lukácsi Zoltán, Patonay Lajos. Győr 2017. 16–39. 31–33.

⁵⁰ Lásd fent, 18. jegyz. — A 14. századi erdélyi egyházszervezetről legutóbb készült részletes térkép (*Erdély egyházigazgatási beosztása és egyházas helyei [1301–1350]*). Tervezte Jakó Zsigmond, rajzolta Nagy Béla [térképmelléklet az EO II. kötetéhez]) tévesen ábrázolja a Szászföld nagy részét, azaz hozzávetőleg a Szeben–Medgyes–Segesvár–Brassó négyyszögön belüli terület egészét az esztergomi érsekség részeként.

⁵¹ Egy 1212. évi pápai bulla azt sugallja, hogy az erdélyi püspököknek még voltak itt érdekeltségei, sőt a szebeni prépostságot az erdélyi egyházmegyében fekvőnek mondja (Ub I. 13 = EO I. 42. sz. [a regeszta szövegezése félrevezető]). 1235-ben (EO I. 176. sz.) és 1264-ben is ez a helyzet állt fenn (Ub I. 91 = EO I. 246. sz. – a helyes olvasat szerintem: „decani et plebanorum de Scybinien(sium) dyoc(esi) Ultrasilvana”, vö. DF 291957), sőt elszigetelt adat még 1373-ban is az erdélyi egyházmegyében tudja a prépostságot (Ub II. 405). A pápai tízedjegyzék az erdélyi egyházak között (igaz, a többi plébániától elkülönítve, függelékként) veszi számba a szebenvidéki papok befizetéseit (1337: MV I/1. 143–144).

⁵² Ennek ellentmondani látszik, hogy III. Ince pápa tudomása szerint a szebeni prépostság közvetlenül a Szentszéknél van alárendelve (1211: Ub I. 10–11 = EO I. 39. sz., 1212: Ub I. 12 = EO I. 41. sz.). Ezt az álláspontot vallja a szakirodalomból, erős túlzásoktól sem mentesen, Reinerth, Schuster és Turcu is (lásd 48. jegyz.), pedig az egyházfő más, egykorú oklevelében már bizonytalanabban fogalmaz (1212: „sive apostolice sedi [...], sive Strigoniensi metropoli [...] Cibiniensis prepositura sit in spiritualibus immediate subiecta”, Ub I. 13).

⁵³ Ub I. 13.

⁵⁴ Vö. Reinerth: St. Ladislaus-Propstei 350–361. A későbbiekben a prépost már csak formális szerepet játszott a káptalan életében (részeseül a cenzusból és a bírságokból, vö. EO III. 623. sz.; Ub IV. 479), egyedül a szebeni plébánia kegyuraságára és jövedelmeire formált igényt (1321: Ub I. 350–352 = EO II. 401–402. sz.; 1322: Ub I. 360–361 = EO II. 424. sz.).

⁵⁵ 1264: „decanum et plebanos de Scibinio ad nos et ecclesiam nostram immediate pertinentes” (Ub I. 92 = EO I. 247. sz.). Vö. 1264: Ub I. 91 = EO I. 246. sz.; 1380: Ub II. 524; 1395: Ub III. 144; 1420: Ub IV. 127; 1423: Ub IV. 175; 1434: Ub IV. 524.

⁵⁶ 1223: Ub I. 24 = EO I. 124. sz.; 1224: Ub I. 28–32 = EO I. 128–131. sz. A lovagok rendjük immunitásával indokolták kérésüket, pedig az csak annak tagjaira, nem pedig birtokaira vonatkozott.

⁵⁷ 1223: Ub I. 24–26 = EO I. 126–127. sz. A püspök korábbi itteni joghatóságára: 1213: Ub I. 15–16 = EO I. 62. sz.

azonban a barcasági egyházak *nullius*-jogállása megrendült,⁵⁸ majd csaknem százévnyi adathiány után ők is az esztergomi érsek joghatósága alatt álló dékánsgként bukkantak fel.⁵⁹

Mindkét papi káptalan tehát aktív és teljes másodfokú *exemptiót* ért el, amit adatok sokasága is bizonyít.⁶⁰ Az érsek erősítette meg a plébánosok köréből általuk választott dékánt,⁶¹ intézkedett a papok, a templomok és a liturgikus eszközök felszenteléséről,⁶² rendezte a szentszéki bíráskodást (első fokon a dékánra bízva azt),⁶³ védelmezte az egyház jogait gondoskodva a kánoni előírások érvényesüléséről,⁶⁴ személyesen vagy megbízottak révén vizitációt tartott,⁶⁵ zsinatra hívta a plébánosokat,⁶⁶ stb. Emiatt a szebeni dékánsgot 1318-tól, a barcaságít pedig 1354-től már rendszeresen az esztergomi egyházmegyében fekvőnek mondják.⁶⁷ A kiemelt státus (és Esztergom távolsága) nagyfokú önrendelkezést biztosított a helyieknek: ez nyilvánult meg a szebeni káptalan 1351. évi szabályzatában, mely a dékán széles körű bírói és papebiktató jogköréről is tanúskodik.⁶⁸

Hasonló jogállásra az erdélyi egyházmegye területén egyedül a Szatmár megyei Németi tett szert. Jóllehet papját II. András király 1230-ban – az erdélyi püspök hozzájárulásával – még csak a sasvári főesperes joghatósága alól emelte ki,⁶⁹ utóbb, nem tudni, milyen útonmódon, sikerült szintet lépnie: plébániáját az 1389 és 1464 kimutatásokban már rendszeresen az esztergomi érsek alá tartozó királyi egyházak sorában említik, a szebeni és a szász dékánsggal együtt.⁷⁰

b) A többi erdélyi egyház jogi helyzete ennél már csak kedvezőtlenebb lehetett. Ezt nemcsak abból következtethetjük, hogy nem szerepelnek a kiemelt királyi egyházak fent említett,

⁵⁸ 1235-ben Brassót az újdonsült kun (milközi) egyházmegyében levőnek mondják (EO I. 176. sz.), viszont ugyanebben az évben a kun püspök pápai delegált bíró volt (eszerint tehát nem érintett féll!) az erdélyi püspök és a barcasági papok joghatósági vitájában, ahol ráadásul a pápai legátus korábban részben az előbbinek adott ígazat (Ub I. 61–62 = EO I. 179. sz.). Egy 1240. évi oklevél szerint a barcasági egyházak minden püspöki joghatóságtól mentesek, egyedül a királytól függenek (Ub I. 68–69 = EO I. 190. sz.). Mindemellett ez utóbbi adat már az esztergomi érsek joghatóságának nyitányát jelezheti, kinek a királyi egyházak feletti felügyeleti joga ekkorra már megszilárdult (Kiss: Királyi egyházak 38–52).

⁵⁹ 1336: Ub I. 482; 1395: Ub III. 144; 1400: Ub III. 248; 1420: Ub IV. 127; 1422: Ub IV. 156; 1434: Ub IV. 524.

⁶⁰ Ezeket az alábbiakban csak a Zsigmond-kort bezárólag ismertetem.

⁶¹ Szeben: 1384: Ub I. 594; 1428: Ub IV. 342–343; 1436: Ub IV. 621; 1438: Ub V. 7–8; 1444: Ub V. 130–131.

⁶² Szeben: 1264: Ub I. 91 = EO I. 246. sz.; 1380: Ub II. 524–525; 1420: Ub IV. 124. — Barcaság: 1394: Ub III. 96–97; 1395: Ub III. 138–139; 1400: Ub III. 248–249; 1412: Ub III. 522–523; 1422: Ub IV. 156–157; 1428: Ub IV. 344–346; 1430: Ub IV. 403–404; 1434: Ub IV. 520–522. — Mindkettő: 1428: Ub IV. 344.

⁶³ Szeben: 1264: Ub I. 92 = EO I. 247. sz.; [1332–1336]: Ub I. 439 = EO II. 681. sz.; 1391: Ub III. 22; 1420: Ub IV. 124; 1436: Ub IV. 621; 1437: Ub IV. 625; 1452: Ub V. 341. Vö. még 1349: Ub II. 58 = EO III. 507. sz.; 1415: Ub III. 670, 674. — Barcaság: 1420: Ub IV. 125; 1436: Ub IV. 596–597. — Mindkettő: 1336: Ub I. 483 = EO II. 916. sz. — A két dékánsg közötti perek már a primási szék előtt zajlottak (1423: Ub IV. 175–180, 186).

⁶⁴ Barcaság: 1379 (Ub II. 506–507). — Mindkettő: 1336: Ub I. 481–484 = EO II. 916. sz.; 1391: Ub III. 19–22.

⁶⁵ Szeben: 1377: Ub II. 479. — Mindkettő: 1395: Ub III. 138; 1408: Ub III. 467.

⁶⁶ Mindkettő: 1399: Ub III. 243–244. — Barcaság: 1436: Ub IV. 596–597.

⁶⁷ 1318–1319: MV I/1 16–17; 1351: Ub II. 81; 1354: Ub II. 106 = EO III. 772. sz.; 1384: Ub II. 597; 1394: Ub III. 97; 1399: Ub III. 243; 1403: Ub III. 291, 295; 1412: Ub III. 522; 1414: Ub III. 605; 1415: Ub III. 670, 672; 1422: Ub IV. 168; 1428: Ub IV. 344; 1430: Ub IV. 403; 1434: Ub IV. 520–521, 524. — Ezeknek és az fenti adatoknak a tükrében kevés hitelt adhatunk a szászok részéről 1436-tól (Ub IV. 621) szórványosan, majd 1500 után rendszeresen jelentkező álláspontnak, miszerint a szebeni prépostság területe eredetileg a milközi püspökséghez tartozott, csak annak pusztulása után került az esztergomi érsek felügyelete alá (ennek csak a barcasági dékánsg esetében lehetett némi alapja, lásd EO I. 176. sz.). Vö. Makkai László: *A milközi (kun) püspökség és népei*. Debrecen 1936. 48–55.

⁶⁸ 1351: Ub II. 81–83 = EO III. 623. sz.

⁶⁹ 1230: DL 90749. = CD III/2. 212.

⁷⁰ Gárdonyi: Városi plébániák 166–167; Kiss: Királyi egyházak 112–113, 180–182.

teljesnek tekinthető listáin, hanem pozitív adatok sokasága is bizonyítja az erdélyi püspök joghatóságát, még a királyföldi szász dékánások esetében is. Ahogy Szebenben és a Barcaságon az érsek, emitt a püspök (vagy vikáriusa) erősítette meg a közösség, illetve a papok által választott plébánosokat és dékánokat, de akár meg is foszthatta őket hivataluktól,⁷¹ egyházmegyei zsinatra hívta őket;⁷² vizitálta az egyházközségeket,⁷³ és búcsút engedélyezett.⁷⁴ Még a szász papság szabad végrendelkezéséhez is időről időre megismételt püspöki hozzájárulásra volt szükség.⁷⁵ A szász dékánoknak ugyan itt is voltak bírói jogosítványai (első fokon),⁷⁶ de ez nem zárta ki, hogy a püspöki szék döntéseket hozzon a plébánosok egymás közti vagy a hívekkel és a szerzetesrendekkel folytatott vitáiban, illetve hogy egyházi fenytékeket szabjon ki.⁷⁷ Így nemcsak a megyei, de a szászföldi plébániák esetében is magától értetődő, hogy rendszeresen az erdélyi egyházmegyében fekvőknek mondják őket.⁷⁸ A szász papságnak az erdélyi püspök, illetve káptalana ellen folytatott pereit (1308–1309, 1322, 1328–1330, 1357, 1414–1416) nem az utóbbiak fennhatóságának elutasítását jelezték, hanem kizárólag a tizedjog körüli viták (lásd alább) és bizonyos visszaélések miatt robbantak ki,⁷⁹ melyek rendezése után, a 14. század második felére el is ültek.

A fentiekből következik, hogy az erdélyi egyházmegyében fekvő plébániák (Németi kivételével) legfeljebb harmadfokú *exemptió*nak örülhettek. Ennek kimutatását azonban nagymértékben megnehezíti, hogy a főesperesek hivatali tevékenységéről alig tudunk valamit. Abból viszont, ami rendelkezésünkre áll, úgy tűnik, hogy az *archidiaconusi* joghatóság a 14. század első felében még az egyházmegye királyföldi szász dékánásaiban is érvényesült.⁸⁰ Az említett pereskedések alkalmával ugyanis a püspök oldalán, érintett félként rendszeresen megjelennek az illetékes (fehérvári, illetve küküllői) főesperesek is, mégpedig nemcsak a tizednegyedre támasztott igényük miatt (lásd 4. fej.), hanem mint akik egyházlátogatásaik során a megyesi

⁷¹ 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz. (Sebes, Kézd, Kozd, Kis- és Nagyküküllő, Szentlászló + Medgyes, Igen); [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz. (Kozd); 1403: Ub III. 291 (Medgyes, Selyk, Beszterce, Kézd, Kozd, Sebes, *Pluina*, Királyi, Szászváros); 1481: Ub VII. 302–303 (Kolozsvár).

⁷² [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz. Vö. 1520: DF 292091.

⁷³ 1322: Ub I. 369 = EO II. 444. sz. (Selyk); 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz. (hat dékánóság + Medgyes, Igen).

⁷⁴ 1350/1406: Ub II. 76, III. 413 = EO III. 562. sz. (Hégen).

⁷⁵ 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz. (papi hagyatékok lefoglalása); 1397: Ub III. 202–203 (Medgyes); 1420: Ub IV. 129 (Beszterce, Királyi); 1475: Ub VII. 42 (Medgyes, Kézd, Sebes, Kozd, Szentlászló, Beszterce, Királyi, Selyk, Régen, Szászváros, Székes, Hidegvíz, Csanád, Küküllő), stb.

⁷⁶ 1353: Ub II. 100 = EO III. 727. sz. (Kézd); 1397: Ub III. 197 (Medgyes); 1407: Ub III. 424–425 (Kézd).

⁷⁷ [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz.; 1334: DL 36297 = EO II. 832/2. sz. (Medgyes); 1353: Ub II. 100–101 = EO III. 728. sz.; 1407: Ub III. 424–425; 1414: Ub III. 593–594 (Kolozsvár); 1425: Ub IV. 238–240 (Selyk); 1428: Ub IV. 354–357 (Kolozsvár); 1444: Ub V. 125–126 (Régen); 1453: Ub V. 391–392 (Kolozsvár).

⁷⁸ 1307: Ub I. 235 = EO II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EO II. 76. sz.; 1309: Ub I. 240, 275, 288–290, 294 = EO II. 118, 123, 130, 149. sz.; 1332: MV I/1. 90–143; 1403: Ub III. 291, 295; 1414: Ub III. 597, 600; 1414: Ub III. 645; 1420: Ub IV. 127; 1423: Ub IV. 177–178, stb.

⁷⁹ 1308–1309: Ub I. 240, 254, 288, 291, 292 = EO II. 97–98, 106, 116, 118, 130. sz.; 1309: Ub I. 293 = EO II. 100. sz.; 1322: Ub I. 368–369 = EO II. 444. sz.; 1328: Ub I. 416 = EO II. 617. sz.; 1357: Ub II. 146 = EO III. 959. sz.; 1414: Ub III. 591–592, 597–598, 600; 1415: Ub III. 645, 647; 1416: DL 48268 = ZsOkI V. 1618. sz. —Éppenséggel a perben álló hét dékánóság egy része kérte 1309 őszén a pápát, hogy erősítse meg a zavaros körülmények között megválasztott erdélyi püspököt, hogy ne maradjanak pástör nélkül („*quatenus nos tanquam oves disperse et errantes per ipsum ad ovile Domini valeamus congregari*”)! — Bár 1328 körül a sebesi dékánóság papjai a per évében felmondták az erdélyi püspök iránti engedelmisséget („*obedientia eidem domino episcopo tanquam eorum ordinario debita recessissent*”), utóbb visszakoztak (1330: Ub I. 433 = EO II. 676. sz.).

⁸⁰ Müller: Landkapitel 117–122.

dékánságban rendkívüli pénzösszeget (1308), a selykiben túlzott mértékű fuvar követeltek (1322), a sebesi, kézdi, kozdi, kis- és nagyküüllői és szentlászlói káptalanban pedig erőszakoskodtak és fosztogattak (1328).⁸¹ János fehérvári főesperest 1334-ben a megyesi dékáság felügyelőjeként (*rector*) említik, ekkor az ottani papoktól egyházfegyelmi ügyben kér felvilágosítást.⁸² Az sem tekinthető üres földrajzi utalásnak, hogy a küüllői szász dékáságok egyházközségei az 1309. évi nagy periratban rendre a hasonló nevű főesperesség tartozékaiként tűnnek fel,⁸³ a pápai tizedjegyzékben pedig a selyki és a springi dékáság egy-egy alkalommal kifejezetten a fehérvári főesperesség részeként szerepel.⁸⁴

Tény ugyanakkor, hogy 1357 után a főesperesek teljesen eltűnnek a szászföldi egyházi forrásokból.⁸⁵ Magyarozatként elképzelhető, hogy az itteni plébániák harmadfokú mentességre tettek szert, annál is inkább, mert 1420–1423-ban a szász *exempt* (!) egyházak kilenc dékáságát említik, amiből hat az erdélyi püspöknek engedelmeskedik.⁸⁶

Nem így Erdély vármegyei részein, ahol még a szász papi testületek is főesperesi ellenőrzés alatt maradtak: a küüllővári (= bolkáci), holdvilági (= bogácsi) és szentlászlói kerületek egyházközségeitől 1530-ban, a székesiektől pedig még 1554-ben is *census cathedraticus*t követeltek.⁸⁷ Északabbra a gyalui dékáság (!) papjairól (köztük nyilván Gyalu és Szászfenes is) tudjuk, hogy *cathedraticum*ot fizettek a kolozsi főesperesnek.⁸⁸ (Pedig ez a papi kerület láthatólag az erdélyi püspök kalotaszegi birtokai számára lett létrehozva, és neve is nagyobb önállóságot sugall.⁸⁹) Plébánosi ítélőszékről ekkor nincs tudomásunk Erdélyben.⁹⁰

⁸¹ 1308: „archidiaconus ecclesie Albensis, ad quem [...] visitatio ecclesiarum in archidiaconatu suo [...] consistentium pertinet” (Ub I. 237 = EO II. 75. sz.); 1322: „cum eos visitant, in septuaginta evectionibus episcopus et triginta archidiaconus ipsos gravant” (Ub I. 369); 1328: „captivationibus et spoliationibus, que dictis decanis et rectoribus interferunt per dictos dominos episcopum et archidiaconos in visitationibus eorum” (Ub I. 416). Vö. még 1309: Ub I. 293 = EO II. 100. sz.; 1357: Ub II. 146 = EO III. 959. sz.

⁸² DL 36327 = EO II. 832/2. sz.

⁸³ 1309: Ub I. 240, 245, 295 = EO II. 97, 105, 130, 157. sz. (vö. Ub I. 243, 247, 252, 288, 290. — a váltogatott megnevezés arra utalhat, hogy a kis- és nagyküüllői dékáságok különállása még nem szilárdult meg a küüllői főespereségen belül [a pápai tizedjegyzék sem különbözteti meg, lásd MV I/1. 95–96, 102], területük később át is rendeződött).

⁸⁴ 1333: MV I/1. 113–114; 1334: MV I/1. 136.

⁸⁵ Különösen sokatmondó e tekintetben, hogy a megyesi káptalan 1397. évi statútumának a hallgatása (Ub III. 194–208). — Megemlítendő, hogy a fehérvári főesperesek ez idő tájt veszítették el a Szászbuzaon, illetve a selyki dékáságban addig birtokolt tizednegyedeket is (lásd alább, 4. fej.).

⁸⁶ 1420: Ub IV. 127; 1423: Ub IV. 177–178. Amennyiben ez a felosztás nem szimbolikus értelemben (azaz egyfajta adóelosztási kulcsként) veendő (vö. Müller: Landkapitel 105–116), akkor a fenti hat egység az autonóm területen fekvő kézdi, kozdi, megyesi, selyki, sebesi–szászvárosi és besztercei–királyai dékáságokkal azonosítható (vö. 1447: Ub V. 206 is).

⁸⁷ 1530: *Urkundenbuch zur Geschichte der Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehedem begindlichen Orden*. Hrsg. Karl Fabritius. Hermannstadt 1875. (a továbbiakban: Fabritius) 199–200; 1554: G. F. Marienburg: *Verzeichniß der ältesten Pfarrer des Decanatus de Sebus d. i. der Unterwälder Kapitels aus urkundlichen Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts zusammengestellt*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde VIII(1868). 319–321 (a püspök itt talán a fehérvári főesperesség üresedése miatt intézkedett annak jövedelmei felől).

⁸⁸ 1446/1448: DF 275238 = Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Bp. 1898. (a továbbiakban KmLt) 108, 164, 171–172. sz.

⁸⁹ Kiterjedésére: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléseszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 17. — A továbbiakban KmJkv) I. 657. sz.

⁹⁰ Későbből (1503) viszont fennmaradt olyan oklevél, mellyel Bacskai Miklós erdélyi püspök tetszése időtartamára felhatalmazta a kolozsvári plébánost, hogy az eddig a püspök vagy vikáriusa elé kerülő szentszéki ügyekben bíraskodjon (DF 275348 = KmLt 327. sz.).

Igaz, annak lehetősége nem zárható ki, hogy a fenti általános adatok a megyei területeken amúgy is kivételszámba menő plébániákra pont nem vonatkoztak. Tényszerűen viszont csak Szatmár esetében tudjuk István ifjabb király 1264. évi kiváltságleveléből, hogy mentességet nyert az illetékes (szatmári) főesperes *iurisdictio*ja alól.⁹¹

Lehetséges tehát, hogy az erdélyi plébániafogalomnak nem volt elengedhetetlen összetevője az *exemptio*: bár a két legrégebbi szász dékánosság plébánosai, továbbá Németi jelentős kiváltságra tett szert e téren, a vármegyei plébánosok egy része főesperesi joghatóság alatt maradt, sőt a 14. században még az erdélyi egyhámegegye királyföldi szász egyházközségei sem haladták meg ezt a szintet.

4. Részesedés a tizedből

Kedvezőbbek a forrásadottságok, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban részesedtek a tizedből a *plebanus*nak címzett erdélyi papok. Ugyanakkor a bőség zavarával itt sem kell küszködnünk, hiszen a középkori erdélyi tized történetével kapcsolatos oklevelek, peres iratok, elszámolások, nyugták stb. (mintegy 400 írott emlék) többsége a nagyobb dézsmabirtokosok, tudniillik az erdélyi püspök és káptalana ügyeire vonatkozik.

a) Az erdélyi püspökség vármegyei területen fekvő plébániái közül ismét a németivel nyitjuk a sort. Az itteni hospesek szabadon megválasztott papját 1230-ban az uralkodó nemcsak harmadfokú *exemptió*ban részesítette, de a helyben szedett tized negyedének megtartását is engedélyezte neki (*sacerdotem [...] ab omni iuri<s>dictione et potestate archi<di>aconi de Saswar cum quarta parte decimarum in villa ipsorum continente penitus duximus eximendum*).⁹² Míg azonban egyházi jogi státus tekintetében Németi feljebb tudott lépni, tizedjoga, akárcsak a szomszédos Szatmáré, részleges maradt, hiszen az erdélyi püspököt még 1500 táján is dézsmajövedelem illette meg a két mezővárosból.⁹³

Kolozsvár tizedjoga kapcsán már csak 16. századi adatokra támaszkodhatunk. Egy 1521-ben kelt egyezséglevelél szerint a néhai plébános, (Bécsi) Jakab (1481–1515) végrendeletének a végrehajtói átadták az új plébánosnak, (Klein) Jánosnak (1515–1529) elődje hivatali jövedelmeit (*proventus ad se pertinentes*), vagyis az 1515. évi gabona- és bortized negyedének háromnegyedét (*tres partes quarte decimarum [...] tam vini, quam bladorum*).⁹⁴ Mivel Jakab 1515. augusztus 3-án halt meg,⁹⁵ valószínűsíthető, hogy addig csak az az évi dézsmát ötöt illető részének háromnegyedét kapta kézhez, így a fenti információ úgy értelmezendő, hogy a plébánost itt is a *quarta* illette meg. Tudomásunk van arról, hogy a dési egyházközség is rendelkezett tizedjövedelemmel – de ennek arányát az 1551. évi oklevél nem árulja el.⁹⁶

⁹¹ 1264/1291: RegArp II/4. 3768. sz.

⁹² DL 90749 = CD III/2. 212. Sem a homályos megfogalmazásból, sem a későbbi adatokból nem derül ki, hogy e *quarta* a korábbi főesperesi tizednegyeddal volt-e azonos, vagy pedig a püspöki dézsmából szakították ki.

⁹³ 1500: DL 90758, 30063; 1501: DL 90759.

⁹⁴ *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. Szerk. Jakab Elek. I–II. Buda–Bp. 1870–1888. I. 353. Vö. még Hegyi Géza: *Kolozsvári plébánosok a középkorban*. Református Szemle XCIX(2006). 6. sz. 755–779. 759.

⁹⁵ DF 275280^v = KmL I 174. sz. Vö. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Buk. 1979. 244 (812. sz.).

⁹⁶ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond–Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukács József. I–V. Bp. 1902–1912. (a továbbiakban EgyhEml) V. 548.

Ezzel ki is fogytunk volna a forrásainkból, ha Jakó Zsigmond közlésében nem állna rendelkezésünkre a hét erdélyi vármegye 1587–1589-re keltezhető dézsmaárenda-jegyzéke.⁹⁷ A forrás meglehetősen kései, de ha közelebről megvizsgáljuk, kiderül, hogy nemcsak az aktuális tizedbérlők (többnyire a helyi birtokosok) által a fejedelmi árendátoroknak fizetett, régóta állandósult összegeket tartalmazza, hanem azt is hogy ebből településenként mennyi járt a püspöknek (E), a prépostnak (Pr) vagy a káptalannak (C) és a főesperesnek (A). Mivel ezek az egyházi tizedbirtokosok 1556 után már nem léteztek, bizonyos, hogy a tizedbérlőjegyzék rájuk vonatkozó adatait (vagy rosszabb esetben részarányukat) legalább a 16. század elejéig vissza lehet vezetni.⁹⁸

E forrással csupán az a bökkenő, hogy nem tartalmazza a helyi papság dézsmaárészesedését (P) – ami érthető is, hiszen a reformáció (a felsőbb struktúráktól eltérően) az egyházközségek intézményét érintetlenül hagyta, így ezek tizedbevételei (ha voltak) nem kerültek állami kézbe, tehát a fejedelem nem is adhatta bérbe azokat. Szerencsére néhány esetben egy-egy elejtett megjegyzés lehetővé teszi, hogy kiszámítsuk a helyi tized teljes összegét, ebből pedig a plébánosnak maradó összeget és annak arányát. Így Kolozsvár esetében kiderül, hogy a tizednegyed (q) értéke 250 forint volt,⁹⁹ a teljes tizedjövedelem (T) eszerint 1000, a plébánosi rész pedig $(P = T - [E + A] = 4q - E - A)$ ugyancsak 250 forint,¹⁰⁰ vagyis épp egy *quarta* (ami fenti adatainkkal is egyezik). Hasonló módszerrel kiszámítható, hogy Báznán (Felsőbajom) és Désen is a tized negyede (50, illetve 6 forint) illette meg a plébánost.¹⁰¹

Amennyiben még tovább merészkedünk, és abból indulunk ki, hogy az illetékes főesperes részesedése rendszerint egy *quarta* volt $(A = q = T/4)$,¹⁰² nagy valószínűséggel állítható, hogy minden olyan esetben, amikor az árenda-jegyzékben a püspöki (vagy káptalani) és főesperesi rész aránya kettő az egyhez $(E/A = 2)$, a plébánosnak ismét negyedrészt jutott $(P = T - [E + A] = 4A - 2A - A = A = q)$. Az általunk vizsgált egyházközségek közül ez lehetett a helyzet Tövisen $(E/A = 40/20 = 2)$, Déván $(80/40)$, Széken $(46/23)$, Szászfenesen $(100/50)$, Tekén $(78/39)$ és Újlakon (tartozékaival $42/21$) is¹⁰³ – lényegében tehát minden olyan esetben, amikor lehetőségünk van a fenti művelet elvégzésére. Egyedüli kivétel Torda, ahol az E/A arány $(160/55 =$

⁹⁷ Jakó: Dézsma 20–75.

⁹⁸ Pl. 1514-ben az erdélyi püspök a Doboka vármegyei Kovácsi, Szalaháza, Solyomkő, Fodorháza, Lóna, Köblös, Egregy és Hesdát falvakból az őt illető dézsmát 80 Ft-ért adták bérbe Dobokai Miklósnak (DL 82386) – ugyanitt 1587–1589-es jegyzék szerint a püspöki részesedés összesen $(15+6+6+20+18+5+9=)$ 79 Ft (Jakó: Dézsma 37–41); Hari birtokban (Fehér vm) 1526-ban 16 Ft (DF 277800 = EgyhtEml I. 238–239), Piskin (Hunyad vm) 1536-ban 14 Ft (Gyulafehérvár, Batthyaneum: Erdélyi káptalan magánlevéltára [a továbbiakban: EK mlt], lad. V, nr. 26) a püspöki, ill. káptalani tized bére – ugyanannyi, mint a század végén (vö. Jakó: Dézsma 24, 26). Az 1587–1589. évi tizedjegyzék forrásértékét külön tanulmányban szándékozom bővebben körüljárni a közeljövőben.

⁹⁹ Egy 1562. évi forrás szerint is 250 Ft a főesperesi quarta bére (*A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. I., megjelenés előtt [Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.] 48. sz. – Köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta!).

¹⁰⁰ Jakó: Dézsma 53.

¹⁰¹ Uo. 27 (Felsőbajom), 47 (Dés).

¹⁰² Vö. 1298: Ub I. 210; 1334: uo. I. 465; 1357: uo. II. 146–147; 1367: DRH C, XIII. 332; 1380: Ub II. 528; 1394: uo. III. 75; 1451: DL 39579; 1505: DL 65194; 1509: DF 253542; 1518: DF 277755; 1526: DF 253624; 1536: EK mlt, lad. IV, nr. 103. és lad. V, nr. 20; 1538: uo. lad. V, nr. 35; 1541: uo. lad. V, nr. 41; 1554: uo. lad. V, nr. 98. — A főesperesi *quarta* kérdésével bővebben egy készülő tanulmányomban szándékszem foglalkozni.

¹⁰³ Jakó: Dézsma 24 (Tövis), 25 (Déva), 41 (Szék), 53 (Szászfenes), 59 (Teke), 60 (Újlak – itt a lapalji összeg alapján a főesperesi tized bérét 22 Ft-ról 21-re javítottuk).

2,91) közel áll a háromhoz,¹⁰⁴ így a fenti módszer arra a – kétes – eredményre vezet, hogy az itteni plébános tizedrészesedése elenyésző ($P = 4q - E - A \approx 4A - 3A - A = 0$).

Úgy tűnik tehát, hogy vármegyei területen az Árpád- és Anjou-korban a plébánosi címmel a tizednegyed birtoklása járt együtt.¹⁰⁵ Ugyanakkor ez csak egy szükséges, de nem elégséges feltétel lehetett: messze nem minden *quartás* egyházközség volt egyúttal plébánia is az általunk vizsgált korszakban. A 1587–1589. évi lajstrom alapján tucatjával ismerünk olyan helyeket, ahol bizonyítható vagy sejthető, hogy a tized negyede a papot illette, némelyik térségben¹⁰⁶ egyenesen tömegesen fordulnak elő, mégsem bizonyítható, hogy a 14. században ezek kiváltságos egyházak lettek volna.¹⁰⁷

b) Sokkal nagyobb számú adat maradt fenn az Árpád- és Anjou-kori szász plébániák tizedjogára vonatkozóan.¹⁰⁸ Ugyanakkor esetükben jóval összetettebb helyzettel szembesülünk.

Az alaphangot, mint ismeretes, az 1224. évi Andreanum, a szászok alapvető kiváltságlevele ütötte meg, engedélyezvén az erdélyi német telepeseznek, hogy a tizedet választott papjaiknak fizessék (*sacerdotes vero suos libere eligant [...] et ipsi decimas persolvant*).¹⁰⁹ A szabatosnak éppen nem mondható fogalmazás¹¹⁰ ellenére a fenti szavakat az utókor és a szakirodalom egyöntetűen úgy értelmezte, hogy a szász egyházközségek a teljes tizedet (*libera decima*) megtarthatták.

Kérdés azonban, hogy ez a kiváltság érvényesült-e a gyakorlatban, és ha igen, minden esetben így történt-e. A kérdésfeltevés már csak azért is jogos, mert az Andreanum eredetileg csak azokra a szász területekre vonatkozott, melyeket ekkor, 1224-ben rendeltek a szebeni ispán alá (azaz egyházi szempontból a szebeni prépostságra, valamint a szászvárosi, sebesi és kozdi, esetleg kézdi dékánóságokra), míg a máshol (Beszterce, Radna, Barcaság) vagy később (Kétszék, vármegyei területek) megtelepült szász falvakra nem. Továbbá feltűnő az is, hogy a fenti egyházi kedvezmények elnyerésekor az oklevél nem említi az illetékes püspök(ök) beleegyezését, ami a későbbiekre nézve viszály csíráját is magában rejthette,¹¹¹ kivált ha tekintetbe vesszük azt, hogy egyházi szempontból a kiváltságolt terület – mint láttuk – nem volt egységes.

A közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá rendelt közösségek esetében az Andreanum előírásai a jelek szerint zökkenőmentesen érvényesültek. A szebeni káptalan területén a dézsma haszonélvezőiként kizárólag plébánosokat említenek,¹¹² tizedjogaikat senki sem

¹⁰⁴ Uo. 64.

¹⁰⁵ Feltűnő, hogy egyetlen olyan esetet sem ismerünk, hogy a teljes dézsmajövedelem helyben maradt volna.

¹⁰⁶ Jellemzően szász településterületen (a két Küküllő köze, a későbbi saji és tekei káptalan vidékén), de Kalotaszegen és a Nagy-Szamos alsó folyásánál is.

¹⁰⁷ Természetesen elvileg megkérdőjelezhető, hogy ez esetekben a kései adat visszavetíthető-e az Anjou-korba.

¹⁰⁸ A téma máig haszonnal forgatható, noha a szász egyházi jogok mértékét eltúlzó feldolgozása: Teutsch, G[eorg] D[aniel]: *Das Zehntrecht der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Eine rechtsgeschichtliche Abhandlung*. Schässburg, 1858. (a továbbiakban Teutsch: Zehntrecht).

¹⁰⁹ Ub I. 34 = EO I. 132. sz.

¹¹⁰ Az oklevelek általában nem törekedtek a pontosságra, ezért a minden jelző és törtrész nélkül említett *decima* nem jelenti feltétlenül a helyi dézsma egészét (legfeljebb annak döntő hányadát). Pl. az egyes helységek kapcsán említett püspöki tized nem zárja ki más, kisebb tizedbirtokosok (főesperes, pap) létét ugyanott.

¹¹¹ Annál is inkább, mert III. Ince pápa 1199-ben eleve érvénytelenített minden olyan kiváltságot, amelyet az erdélyi püspökök korábban tizedet fizető földekre telepedett flamand (= szász) papok a főpap jogainak sérelmére, csalárd úton szerezniének (Ub I. 4–5 = EO I. 25. sz.).

¹¹² 1327, 1349, 1364: Ub I. 414, II. 58–59, 60–61, 215–216 = EO II. 611, III. 507, 516, IV. 320. sz. (Sellenberk, Nagydisznód); 1365: DF 289776 (Kereszténysziget); 1409, 1414–1416, 1422–1423, 1430: Ub III. 482–486, 670–678, IV. 1–8, 12–14, 44–48, 167–168, 184–185, 196–201, 415–419 (Szelindek, Vízakna). Vö. Teutsch: Zehntrecht 25–28.

kérdőjelezte meg.¹¹³ Ennek fejében viszont a testület cenzust fizetett: részint a szebeni prépostnak (a tisztség 1424. évi felszámolásáig) 15 márka ezüstöt,¹¹⁴ részint az esztergomi érseknek két évente 40 forintot.¹¹⁵ A barcasági tizedeket (bizonyos kivételekkel) az erdélyi püspök már 1213-ban a német lovagrendnek engedte át,¹¹⁶ akiknek kiüzése után – feltehetően a másodfokú *exemptio* megszilárdulásával egy időben – teljesen a helyi plébánosok kezébe ment át.¹¹⁷ Az ő esetükben is kimutatható a káptalant felügyelő esztergomi érseknek két évente fizetett 80 forintos cenzus.¹¹⁸

Az erdélyi egyházmegye területén azonban az előre kódolt érdekellentétek oda vezettek, hogy a 14. század első felében a tizedjog, illetve a census körüli nézeteltérések miatt elhúzódozó perek robbantak ki egyfelől hat-hét szász dékánóság (Sebes, Kézd, Kozd, Szentlászló, Kis- és Nagyküküllő, illetve – eleinte – Spring is), másfelől pedig az erdélyi püspök, káptalana és az illetékes (fehérvári, küküllői) főesperesek között.¹¹⁹ E torzskodásnak csak az egyes dékánóságokkal kötött különmegállapodások (vagy azok újratárgyalása) útján sikerült véget vetni. A medgyesi dékánóság papjainak az erdélyi káptalan már 1283-ban és 1289-ben átengedte a helybeli tized háromnegyedét évente három részletben fizetendő 40 márka census fejében.¹²⁰ A negyedik *quartát* később, feltehetően a főesperesektől szereztek meg a plébánosok, mindenesetre a továbbiakban csak az ő tizedjogukról van tudomásunk,¹²¹ és a censzusról

— A káptalan 1351. évi statútuma is magától értetődőnek veszi, hogy a tized a tagokat illeti, csak bérbeadását köti dékáni beleegyezéshez (Ub II. 82–83).

¹¹³ Egyedül a szebeni plébánia tizedeit foglalta le a prépost 1321–1322-ben, igényt támasztva az egyházközség feletti kegyuraságra (Ub I. 350–352, 360–361 = EO II. 401, 424. sz.), és ezt – úgy tűnik – sikerült is megtartania 1424-ig (Ub IV. 218). Vö. Teutsch: Zehntrecht 22–25. — 1418. évi – kétes – adat szerint a kerci apátságot saját birtokain (melyek közül Kerc és Kisdisznód a szebeni, Szászkeresztúr, Mese és Miklóstelke a kézdi, Apátfalva pedig a kozdi dékánáshoz tartozott) megilllette a tized negyede (Ub IV. 70 = ZsOkI VI. 1712. sz. – vö. EO II. 439. sz. is!).

¹¹⁴ 1351: Ub II. 83 = EO III. 623. sz.; 1424: Ub IV. 218; 1426: Ub IV. 243. — A prépostság megszűnése után ezt a censzusrészt a szebeni plébániai örökölte meg (1432: Ub IV. 461). Vö. Müller: Landkapitel 141–143.

¹¹⁵ 1488–1490: Fügedi: Esztergomi érsekség 549; 1555: Müller: Landkapitel 141 (vö. 140–145 is).

¹¹⁶ 1213: Ub I. 15 = EO I. 62. sz. A püspök tizedjogát utóbb a pápa teljesen kizárta a területről (Ub I. 25, 26 = EO I. 126–127. sz.).

¹¹⁷ 1351: „plebanias in ipsa Brassia in sepedicto iure et libertate ipsarum cum integris decimis dignemini [...] conservare” (Ub II. 79 = EO III. 619. sz.); 1352: „ipsas decimas prefatis plebanis in toto et integraliter percipere permittatis” (Ub II. 87 = EO III. 660. sz.); 1354: Ub II. 106 = EO III. 772. sz.; 1355: Ub II. 110 = EO III. 800. sz.; 1380: „ad solutionem omnium decimarum [...] de iure ad eosdem [sc. ecclesiarum rectores] spectantium [...] debet eidem satisfacere” (Ub II. 534). A dézsma egészének háborítatlan élvezetében csak egy időre zavarták meg a papokat a brassói ispánok, akik 1351 előtt határvédelmi célokra lefoglaltak egy *quartát*, és azt csak többszöri királyi intézkedésre adták vissza 1363 táján (EO III. 618–620, 660, 772, 800, IV. 95–96. sz.). Vö. Teutsch: Zehntrecht 19–22.

¹¹⁸ 1402: Ub III. 273; 1449: DF 286635, fol. 11r. Vö. Müller: Landkapitel 136; Fügedi: Esztergomi érsekség 549.

¹¹⁹ 1308–1309: Ub I. 239–292, 292–293, 294–295 = EO II. 97–98, 100, 106, 157. sz.; 1328: Ub I. 415–418 = EO II. 617. sz.; 1330: Ub I. 433 = EO II. 676. sz.

¹²⁰ 1283: Ub I. 145 = EO I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EO I. 445. sz. Az egyezés(ek) megújítása: 1307: Ub I. 235–236 = EO II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EO II. 70. sz.

¹²¹ 1397: Ub III. 206; 1491: DF 292089; [1506?]: DL 32545. — A 15. század második felében elnéptelenedett Farkastelke tizedein az egykori falu határát megöröklő Muzsna és Medgyes plébánosai osztoztak (1481: Ub VII. 297–298; 1487: *Urkundenbuch zur Geschichte der Mediascher Kapitels bis zur Reformation*. Hrsg. Rudolf Theil–Karl Werner. Hermannstadt 1870. 42–44; 1492: uo. 45–51). — Kivételt képez tizedjog tekintetében Szászbuzd, ahol a helyi pap minden ellenkezése dacára a tized fele a káptalant, negyede pedig (eleinte?) a fehérvári főesperest illette (1334: Ub I. 465; 1403–1405: Ub III. 337, 338, 369–370; 1418: DF 277702; [1506?]: DL 32545; 1510: DF 277721) — a 13–14. században nem is említik a plébánosok sorában. Vö. Müller: Landkapitel 156.

szóló megállapodás is végig érvényben maradt.¹²² A sebesi dékánóság tagjaival 1303-ban, majd – részletesebben – 1330-ban egyezett ki ugyancsak a székeskáptalan: az itteni plébánosoktól a teljes tized megtarthatása fejében minden 60 háztartás után egy márka évi cenzust követelve (1330-ban ez összesen 52 márkát tett ki).¹²³ Szintén 1330 körül köthették meg azt az egyezséget, melyben Szécsi András erdélyi püspök a kozdi dékánóság papjainak a javára, évi 26 márka census fejében lemondott az itteni dézsmáról.¹²⁴ 1396-ban Maternus püspök az új alapítású Tacs plébánosának engedélyezte, hogy megtartsa a tizedet, amennyiben évi hat aranyforintot fizet cserében.¹²⁵ A többi besztercevidéki és királyai egyházközség feltehetően már jóval korábban szert tett erre a kiváltságra.¹²⁶

Több hasonló egyezségről nem maradt fenn közvetlen adat, de igazolható, hogy délen a kézdi,¹²⁷ északon pedig a régeni kerületben¹²⁸ is a plébánosi *libera decima* és a püspöki census rendszere érvényesült. Ugyanez lehetett a helyzet a szászvárosi dékánóságban is, ahol az 1334-ből fennmaradt adóelszámolás csakis székesegyházi censzusként értelmezhető, mivel az adókulcs (1 márka/60 füst) megegyezett azzal, amivel a sebesi plébánosok esetében találkoztunk.¹²⁹

A selyki dékánóság egyházközségei már korántsem voltak ennyire szerencsések: tőlük az erdélyi püspök a dézsma felét, a fehérvári főesperes pedig harmadát (1322), majd negyedét (1357) követelte, vagyis a plébánosoknak csak egy *quarta* jutott volna. Két évszázados elkeseledett és fordultatos perlekedés után, melynek során a felek ismételtelen a pápai kúriához fellebbeztek, a helybeli papság kénytelen volt beletörődni főpapja győzelmébe (bár a jelek szerint a főesperes osztályrészét sikerült megszerezniük, mivel a kora újkorban már a fél tized birtokában voltak, és a főesperesek 1357 után eltűntek a pereskedők sorából).¹³⁰ Alighanem a selyki

¹²² Az erdélyi káptalan késő középkori számadásai szerint a megyesi dékánásgból az 1283–1289-ben megállapított terminusokon folyt be összesen 37,125 márka census (1477: Barabás Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. 401–440. [a továbbiakban Barabás: Tizedlajstromok] 414; 1496: uo. 432, 433 [utóbbi helyen tévesen sebesi dékánásgot írnak!]; 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r-v – az eredetileg megszabottól kissé eltérő összeg feltehetően másféle márkasúly használatával magyarázható). Vö. még 1397: Ub III. 182; 1508: DF 277712.

¹²³ 1303: Ub I. 226–227 = EO II. 21. sz.; 1330: Ub I. 421–426, 433–436 = EO II. 618, 676–677. sz. — Az egyezés érvényesülésére: 1331: EO II. 708. sz.; 1397: Ub III. 182; 1439: Ub V. 43. — A 15. század második felében itt változik a rendszer, amennyiben a sebesi dékánásznak a török betörések által érintett kilenc plébániájában a tized fele a káptalan közvetlen tulajdonába ment át (1494: DF 245206 – vö. 1477, 1496: Barabás: Tizedlajstromok 418, 420–421, 433; 1504: DF 277689, fol. 2v, 10v; 1513: DF 277731/b, fol. 2v). Vö. Müller: Landkapitel 160–161.

¹²⁴ [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz. — A dékánóság censusza a 16. században 210 forint volt (1511: Fabritius 250; 1589: Jakó: Dézsma 72).

¹²⁵ 1396: Ub III. 163–164. Tacsnak ez az első említése (nemcsak plébániaként, de faluként is).

¹²⁶ Vö. 1423: Ub IV. 204–205; 1435: Ub IV. 590–591; 1436: Ub IV. 600–601; 1452: Ub V. 363 (Dipse); 1529: EK mlt, lad. IV, nr. 124, stb., illetve Jakó: Dézsma 71. — Kivételt képez Petres, ahol a plébánost csak a *quarta* illetve meg (Müller: Landkapitel 146–147).

¹²⁷ 1496–1497, 1521–1522: Fabritius 114, 118, 171–172 (Mese, Miklóstelke, Szászkeresztúr); 1509/1528: uo. 156–157, 194–197 (Szászbuda). A dékánóság censusza 1511-ben és 1589-ben is 290 forint volt (uo. 250; Jakó: Dézsma 72).

¹²⁸ [1385k]: Ub II. 564 (Régen, Kissajó); 1443: 109–110 (Régen). Vö. Müller: Landkapitel 165–167; Jakó: Dézsma 71–72.

¹²⁹ 1334: Ub I. 464–465 = EO II. 831. sz. — E dékánáshoz tartozó Igen plébánosa később is a dézsma egészével rendelkezett egyházközségében (1543: EK mlt, lad. V, nr. 59 7 = EgyhtEml IV. 324). Vö. még Jakó: Dézsma 72.

¹³⁰ 1322: Ub I. 369 = EO II. 444. sz.; 1323: Ub I. 376 = EO II. 465. sz.; 1357: Ub II. 146–148 = EO III. 959. sz.; 1364: ASV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v; 1369: Ub II. 323 = EO IV. 732. sz.; 1414: Ub III. 591–592, 596–602; 1415: Ub III. 644–651, 662–663; 1416: DL 48268 = ZsOkI V. 1618. sz.; 1454: KmJkv I. 1147. sz.; 1504: DF 246275, Deutsch: Zehntrecht 132–136. Vö. uo. 35–38; Müller: Landkapitel 168–170. — 1365-ben Medgyes- és Selykszékből tizednegyedes (quartales) egyházközségeket említenek (Ub II. 230 = EO IV. 391. sz.).

szászság kései, 1300 táján bekövetkezett megtelepedése¹³¹ okolható azért, hogy világi autonómiájuk¹³² ellenére sem sikerült a teljes tizedre támasztott jogigényüknek érvényt szerezniük.

Efféle törekvések a vármegyei területen fekvő szász dékánások papjaitól sem voltak idegenek, amint az az 1308–1309. és 1328. évi perekben való – fentebb már említett – részvételeükből sejthető.¹³³ Vágyaikról azonban hamarosan letettek, és a kora újkorban utódjaikkal már *quartabirtokosok*ként találkozunk.¹³⁴ Tizedjoguk a késő középkorban is csak részleges lehetett, hiszen e területeken bőséggel adatolható a püspök¹³⁵ vagy a székeskáptalan részesedése,¹³⁶ sőt a főesperesi tizednegyed megléte is.¹³⁷

A plébániák tizedjogára vonatkozó vizsgálatom eredményét úgy foglalhatom össze, hogy a szászföldi plébániák (kivétekléppen ideértve a régeni kerületet, de leszámítva a selykit), függetlenül attól, hogy az esztergomi vagy az erdélyi püspök fősege alatt állottak-e, census ellenében a teljes tizedet birtokolták, míg vármegyei társaik, legyenek szászok vagy magyarok, csak *quartára* voltak jogosultak (amivel még mindig jobban jártak, mint az egyszerű falusi papok többsége). A két tábor közötti határ tehát pontosan ott húzódott, ahol a tömeges és a szórványok plébániaemléteket elválasztó vonal, ami azt jelenti, hogy Erdélyben a *libera decima* megléte önmagában elégséges volt a plébánosi ranghoz, míg a *quarta* csak abban az esetben, ha más rendkívüli jogosítványok társultak hozzá.

5. Papválasztás

Ilyen előnyös adottságként szokás tekinteni a szabad papválasztás (pontosabban a püspök előtti bemutatás – *presentatio*) a jogára. Pedig ez egyrészt nem is volt kifejezetten egyházi jogi kiváltság (ti. a kegyuraságból vezethető le),¹³⁸ másrészt pedig nem számított a plébániafogalom

¹³¹ 1322: „adhuc sunt novella plantatio” (Ub I. 369).

¹³² A királyi kiváltságlevelek a szebeniek jogait biztosították a Kétszéknek (1315: Ub I. 316 = EO II. 246. sz.; 1318: Ub I. 332 = EO II. 285. sz.; 1369: Ub II. 327 = EO IV. 754. sz.).

¹³³ 1309-ben a nagyküllői dékánásból Ulrik nádasi pap sérelmezte, hogy a püspök megnövelte a tőle szedett cenzust, bizonyos tizedeit pedig lefoglalta (Ub I. 293 = EO II. 100. sz.).

¹³⁴ Teutsch: Zehntrecht 32–34; Müller: Landkapitel 131–132, 134, 145, 151–152, 178–180. (A két szász történeész eltérő álláspontot képvisel a vármegyei szászok eredeti tizedjoga tekintetében.)

¹³⁵ Székes/Spring: 1334: Ub I. 462 = EO II. 822. sz. — Selyk (négyfalusi *surrogatia*): 1363: DRH C, XII. 119 = EO IV. 242. sz. (Szászesanád); 1520: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Dőry Ferenc–Lukcsics Pál–Áldásy Antal–Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: ZO) XII. 419 (Sorostély). — Selyk (hidegvízi *surrogatia*): 1441: Ub V. 88 (Rüsz); [1502k]/1526: EgyhtEml I. 238. — Szentlászló: 1473: Ub VI. 541 (Almakerék).

¹³⁶ Székes (csak a káptalan saját birtokain): 1302: Ub I. 224 = EO II. 18. sz. (Cserged, Kerecsnek); 1368: Ub II. 315 = EO IV. 701. sz. (Cserged); 1397: Ub III. 182 (Buzd); 1446: DF 277506 (uo.). — Küküllő: 1329: Ub I. 427–428 = EO II. 646. sz. (Kendhida és Darlac környéke, vö. Ub I. 394); 1357, 1359: Ub II. 133, 165 = EO III. 882, 1066. sz. (küküllővári és újvári uradalom); 1380: Ub II. 528 (Bún); 1397: Ub III. 181, 183; 1432, 1434: DF 253508, Ub IV. 491, 529 (küküllővári uradalom); 1446: DF 277506. Vö. 1477, 1496–1497: Barabás: Tizedlajstromok 414–440; 1503–1504: DF 277689; 1513: DF 277731/b.

¹³⁷ Küküllő: 1380: Ub II. 528 (Bún); 1390: Ub IV. 327 (Holdvilág); 1439: ASV, RegSuppl, vol. 357, fol. 26 (Zsidve). Vö. Jakó: *Dézma* 27–36. — Selyk (hidegvízi *surrogatia*): 1441: Ub V. 88 (Rüsz). — Székes: 1509: DF 253542 (Pókafalva). — Selyk (négyfalusi *surrogatia*): 1538: EgyhtEml III. 313 (Csicsóholdvilág).

¹³⁸ Kubinyi András: *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*. = Úó: *Főpapok, egyház, vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. (METEM könyvek 22.) 269–286. (a továbbiakban Kubinyi: Plébánosválasztások) 270; Úó: *Egyház és város* 288.

megkülönböztető jegyének (sem Sáros, sem Dörög esetében nem említik!), hanem annál szélesebb körben,¹³⁹ városi és falusi egyházközségeknél egyaránt megjelenik a vendégtelpeseknek (*hospites*) adott kiváltságok szinte állandó elemeként.¹⁴⁰ Mégsem haszontalan áttekintnünk az általunk vizsgált csoport vonatkozásában e jog érvényesülését, hiszen megléte vagy még inkább hiánya fontos érv lehet a plébánia cím valódisága mellett, illetve ellen.

A szászföldi telepesek jogait kollektív kiváltságok biztosították.¹⁴¹ Ezek közül egyedül a szebeni ispánság (a későbbi Hétszék) részére kiadott Andreanum (1224) engedélyezte tételesen a *hospesek* szabad papválasztását (elsőként a magyarországi kiváltságlevelekben!),¹⁴² de 1336-ban és 1428-ban említik a barcaságiak, 1365-ben pedig a medgyes- és selykszékiek ez irányú jogát is (igaz, utóbbiak csak ekkor szabadultak meg a királyi jóváhagyás kényszerétől).¹⁴³ Hermányi (1302), szebeni (1318, 1424), szelindeki (1400k), bongárdi (1429) és vízaknai (1430) *electió*król szóló híradások bizonyítják, hogy e jog ténylegesen is érvényesült.¹⁴⁴ Alkalmi problémák nem is ebből adódtak, hanem az új pap zsenge korából (Hermány) vagy a kettős választásokból (Szelindek, Bongárd). Igaz, arra is van példa, hogy az uralkodó a maga káplánját tukmálta rá a közösségre.¹⁴⁵ Ez azonban nem jelentette a szászok papválasztási jogának a lábbal tiprását, hiszen annak átengedése csak *subpatronatus*sal járt, a tényleges kegyúr továbbra is az uralkodó maradt.¹⁴⁶

Vármegyei területeken az ismert hospes-, városi és bányavárosi kiváltsággal rendelkező települések (16)¹⁴⁷ döntő többsége (13) a plébániás helyek közé tartozott, de a helybeli pap megválasztásának szabadsága csak öt helység (Németi, Szatmár, Kolozsvár, Igen, Krakkó)

¹³⁹ Tehát a papválasztás joga nem járt feltétlenül exemptióval vagy szabad dézsmával, sőt fordított esetek is előfordultak (pl. a kiváltságos Sáros plébánosát az uralkodó jelöli ki, lásd fent 4. jegyz.).

¹⁴⁰ Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok*. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV(1961). 17–107. (a továbbiakban Fügedi: *Városprivilegiumok*) 74–77; Kubinyi: *Plébánosválasztások 276–277, 279; Uő: Egyház és város* 289, 293.

¹⁴¹ Hétszék: 1224: EO I. 132. sz. — Kétszék: 1315: EO II. 246. sz.; 1318: EO II. 285. sz.; 1369: EO IV. 754. sz. — Beszterce: 1330: EO II. 686. sz. — Brassó és vidéke: 1353: EO III. 706. sz.; 1366: EO IV. 481. sz.

¹⁴² Ub I. 34 = EO I. 132. sz. (vö. még Kubinyi: *Egyház és város* 288). A Hétszék területére eső kozdi dékánuság papválasztó jogának püspöki elismerése: [1330k]: Ub I. 440 = EO II. 688. sz.

¹⁴³ 1336: Ub I. 482, 483 = EO II. 916. sz.; 1365: Ub II. 229–230 = EO IV. 391. sz.; 1428: Ub IV. 366.

¹⁴⁴ 1302: Ub I. 225 = EO I. 19. sz.; 1318: MV I/1. 16 = EO II. 280. sz.; [1400k]: Ub III. 85–95 (ez részletes leírást ad a választás menetéről); 1424: Ub IV. 220; 1429: Ub IV. 372–373; 1430: Ub IV. 416. Vö. Müller: *Landkapitel* 183–188 (további példákkal).

¹⁴⁵ 1427: Ub IV. 268–269 (Szászhermány a Barcaságban). — Hasonló úton-módon válhatott Fenyőfalva ([1313]: Ub I. 302), Pián (1327: EO II. 609. sz.), Beszterce (1357: EO III. 929. sz.; 1375: Ub II. 438), Brassó (1361: EO IV. 95–96. sz.; 1362: uo. 156. sz.), Nagycsűr (1372: EO IV. 999. sz.), Vessződ (1373: Ub II. 408–409) és Mártonfalva (1373: Ub II. 409) plébánosává egy-egy királyi káplán.

¹⁴⁶ Vö. Kubinyi: *Plébánosválasztások* 271, 274, 278.

¹⁴⁷ Igen és Krakkó (1206: EO I. 32. sz.; 1238: EO I. 188. sz.; 1266: EO I. 260. sz.), Németi (1230: RegArp I/1. 462. sz.), Alvinc és Borberek (1248: EO I. 208. sz.), Dés (1261: EO I. 233. sz.; 1290: EO I. 457. sz.), Vízakna (1262u: EO I. 237. sz.), Bonchida (1263: EO I. 240. sz.), Szatmár (1264: RegArp II/4. 3768. sz.), Désakna, Szék és Torda (1291: EO I. 482. sz.), Sárd (1295: EO I. 535. sz.), Kolozsvár (1316: EO II. 263. sz.; 1331: EO II. 710. sz.), Aranyosbánya (1325: EO II. 522. sz.), Zalatnabánya (=Abrudbánya, 1357: EO III. 965. sz.). Ezeken kívül Tasnádon, Gyulán és Gyulafehérváron is említnek hospeseket (1246: EO I. 201. sz.). — A kiváltságtípusok értelmezéséhez Fügedi: *Városprivilegiumok*; Weisz Boglárka: *A nemesérbányászathoz kötődő privilegiumok az Árpád- és az Anjou-korban*. Történelmi Szemle L(2008). 141–161; Zsoldos Attila: *Károly és a városok. = Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016. 267–283; Szende Katalin: *Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt*. = Uo. 285–339.

kiváltságlevelében szerepel.¹⁴⁸ Közülük Kolozsvárott a gyakorlatban is tetten tudjuk érni ennek alkalmazását,¹⁴⁹ bár ugyanitt a király jelöltjeinek plébánosi kinevezésére utaló adatokkal is rendelkezünk.¹⁵⁰ Feltűnő, hogy a papválasztás jogát csak királyi népek esetében tudjuk bizonyítani, bár ezek közül sem érvényesült mindegyikben.¹⁵¹

Hogyan magyarázható az, hogy ez az alapvető jog az erdélyi hospeskiváltságok több mint feléből hiányzik? Egyrészt előfordulhat, hogy erre máskor kaptak felhatalmazást, csak nem maradt nyoma (pl. a királyi nemesfém- és sóbányák esetében ez a megoldás valószínűsíthető), másrészt elmaradhatott, ha a szabad választás egy korábban már létező egyházi intézmény jogait sértette volna.¹⁵² Ez lehetett a helyzet a székesegyháznak helyet adó Gyulaféhevárott, de általában a püspöki és káptalani birtokokon (Tasnád, Gyalu, Szászfenes, Mezőújlak, Nagyenyed, Sárd) is, hiszen ezek az egyházi intézmények nagyszámú klerikus ellátásáról kellett gondoskodjanak, ezért aligha mondhattak le a kegyuraságuk alatt álló javadalmak feletti rendelkezés jogáról.¹⁵³ Ugyanez vélelmezhető a magánföldesúri birtokok többségénél: még az olyan kiváltságos egyházaknál is, mint a régeni dékánsághoz tartozó Kissajó (1387) és Régen (1451), a Losonci-rokonság kegyúri jogainak nyers érvényesülését tudjuk kimutatni.¹⁵⁴

6. A plébánia fogalmának átalakulása

A tanulmány bevezetőjében szó esett arról, hogy az eddigi szakirodalom szerint a „plébánia” szó jelentésének kitágulására a 14. század második felében került sor. Ugyanakkor megemlítendő az is, hogy ez az álláspont lényegében egy-két adaton, továbbá általános benyomásokon alapszik.¹⁵⁵ Ezúttal viszont lehetőségünk nyílik arra, hogy egy országgrésznyi területen nagyszámú adat felhasználásával vizsgáljuk meg a fenti jelentésmódosulás lefolyását.

Általában azt tapasztaljuk, hogy a szóban forgó váltás mindenhol egy-két évtized alatt ment végbe, mégpedig egy nyugatról keletre terjedő hullám formájában. A jelenség leghamarabb az egyházmegye északnyugati részét érintette: Szatmár környékén 1367 után már nem találkozunk *rector ecclesie* vagy *sacerdos (parochialis)* címmel a parókus papok esetében, ellenben 1378-tól már minden lelkészt plébánosnak mondanak (olyanokat is, akikre ez a rang eredeti

¹⁴⁸ 1230: DL 90749 = CD III/1. 212; 1264: RegArp II/4. 3768. sz.; 1266: Ub I. 97–98 = EO I. 260. sz.; 1316: Ub I. 320 = EO II. 263. sz.

¹⁴⁹ 1414: „[magister Cristannus plebanus] in sua electione ad plebanatum dicte civitatis Coloswar” (Ub III. 593).

¹⁵⁰ 1364: Ub II. 216 = EO IV. 321. sz.; 1439: Ub V. 26; 1481: Ub VII. 302–303.

¹⁵¹ Az, hogy 1378-ban a dévai plébános egyben királyi káplán volt (*Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. Összegegyítette és földolgozta Bossányi Árpád. I–II. Bp. 1916–1918. [a továbbiakban RegSuppl] II. 437–439. sz.*), aligha tekinthető kivételnek.

¹⁵² Fügedi: Városvilágunk 74; Kubinyi: Plébánosválasztások 272; Uő: Egyház és város 293–294.

¹⁵³ Sok esetben kimutatható a személyes kapcsolat megléte: Gyulaféhevár (1277: EO I. 349. sz.), Sárd (1401: DL 8678), Nagyenyed (1412–1428: Ub III. 556, 560, 595, IV. 160, 191, 354, stb.) és Szászfenes (1433: DL 28973) plébánosa olykor a kanonokok közül került ki, Tasnád (1341: EO III. 73, 75. sz.; 1342: EO III. 86. sz.) és Gyalu (1355: EO III. 821. sz.) plébánosa pedig szemmel láthatólag a püspök embere volt. Ugyanakkor az elhamarkodott következtetések veszélyére figyelmeztet, hogy a magánföldesúri Tövis (1347: EO III. 412–413. sz.), a királyi Krakkó (1378: Ub II. 485), sőt a szabad szász város Segevár (1385: Ub II. 600) élén is találunk püspöki káplánt.

¹⁵⁴ 1387: BánfOkl I. 389; 1451: KmJkv I. 978. sz. — Teke esetében csak az 1486. évi földesúri kiváltságlevél ismeri el a szabad plébánosválasztást (Ub VII. 461). Igaz, előfordulhat, hogy ez tulajdonképpen egy régi hagyományt szentesít.

¹⁵⁵ Mályusz: Egyházi társadalom 128; Kubinyi: Egyház és város 292–293.

jelentésében semmilyen körülmények között nem vonatkozhatott volna).¹⁵⁶ Kissé délebbre, a Szilágyságban mindez csaknem két évtizedes késéssel valósult meg, amit jól szemléltet, hogy Kusaly papját 1383-ban még *rectornak* írják, 1401-ben viszont már plébánosnak címezi magát.¹⁵⁷ 1400 után itt is kizárólag plébánosokat említenek.

Nagyjából ezzel egyidejűleg, a 14. század utolsó évtizedében zajlik e változás Belső-Erdély vármegyei területein is. Doboka és Kolozs megyékben Szék és Magyarszentpál papja 1376-ban még a régi, 1390-ben már az új titulussal jelentkezik.¹⁵⁸ Ez egyben a devalválódott plébánosi rang első előfordulása, a *rector* cím a térségben utoljára 1399-ből adatható.¹⁵⁹ Gyulafehérvár környékén az átmenet 1386 és 1396 közé esik,¹⁶⁰ míg Küküllő megyében Balázstelke esete jelöli ki a váltás éveit 1377 és 1414 közé.¹⁶¹ Legkésőbb a Székelyföldet érte el a változás szele: Marosszéken még a 15. század első évtizedében is *rectornak* hívnak minden helyi lelkészt, sőt Marosszentkirályét 1411-ben is, ugyanitt azonban 1419-től megnyílik a helyi plébánosok sora.¹⁶²

Ekkorra tehát a *rector* címet már az egész tartományban kiszorította a használatból a *plebanus* (kivéve természetesen a pápai bullákat és a nyugati terminológiájú közjegyzői okleveleket), bár általánosabb egyházi rendelkezéseknél szinonimaként közösen is elő-előfordulnak (*plebanus seu rector ecclesie*).¹⁶³ Egyelőre nem zárható ki, hogy a fenti átalakulás mögött valódi egyházi vagy társadalmi változás is állott, mégis az a valószínűbb, hogy csupán a szóhasználat leegyszerűsödésével van dolgunk.

Összegezve a fenti kutatás eredményeit, megállapítható, hogy a 13–14. századi Erdélyben a plébánia fogalma számos réteget ölelt fel, melyek a fentebb elemzett kiváltságok különféle kombinációi mentén különültek el, az alábbi módon:

¹⁵⁶ Ecclesiarum sacerdotes et rectores: 1350: [Nyír]Derzs, Piricse, Kántorjánosi, Vaja, Lórántháza (DL 96310). – Rector: 1354: Bátor (*Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. [a továbbiakban AO] VI. 160); 1367: [Kér]Semjén (DL 52118). – Sacerdos: 1361: Szaniszló (DL 52082); 1363: Iriny (DL 41523). – Plebanus: 1378: Vitka (DL 105483); 1390: Vaja (DL 96636).

¹⁵⁷ 1383: KvÁlt, Wesselényi cs szibói lt, V/17; 1401: DL 53146. Ugyanitt Szántó egyházának élén 1363-ban még rector (DL 41523), 1420-ban már plebanus áll (ZO XII. 115).

¹⁵⁸ 1376: DRH C, XV. 22; 1390: DF 252793, DL 30722. Igaz, Szék papját már korábban is nevezték plébánosnak.

¹⁵⁹ Rector: 1376: Bonchida (DRH C, XV. 22); 1378: Borsa (uo. XV. 355), Bács (uo. XV. 463); 1380: Nádasszentmihál (uo. XVI. 288); 1381: Szászfenes (uo. XVI. 65); 1384: Türe (uo. XVI. 564–565); 1390: Búza, Feketelak, Mányik (WassLt 204. sz.); 1394–1395: Egeres (DL 31115, 30147); 1396: Szamosfalva (DF 275205); 1398: Szamosfalva, Kolozsvár-Szentpéter (DF 275207). – Plebanus: 1390: Szovát (DL 30722); 1399: Doboka, Gőc (WassLt 240. sz.). – Plebanus et rector: 1395: Egeres (DL 27283).

¹⁶⁰ Rector: 1376: Csombord, Újfalu (DRH C, XV. 38); 1382: Bolya (uo. XVI. 179); 1386: Diód (DL 28101). – Plebanus: 1393: Tövis (DL 29206); 1396: Váradja (Ub III. 168).

¹⁶¹ 1377: DRH C, XV. 265; 1414: Ub III. 601. Hétúr papját 1367-ben (DRH C, XIII. 355), Szászörményesét és Szászszentivánét 1374-ben mondják *rectornak* (uo. XIV. 467, 469), a 15. századból már csak plébánosokat ismerünk.

¹⁶² Rector: 1390: Marosszentkirály, Nyárádtő (*Székely oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934. [a továbbiakban SzOkl] VIII. 37); 1395, 1403: Nyárádszentmárton; 1405: Marosvásárhely; 1411: Marosszentkirály (*Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. Gyűjtötte Gyéressy Béla. I–III. Bp. 1975–1978. [A MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai 10, 13–14. — a továbbiakban: DAP] II. 448–449). – Plebanus: 1419–1420: Marosszentkirály (DL 29071); 1420: Ernye, Marosszentgyörgy (DF 257485); 1421: Mezőpanit (DAP II. 449). Vö. még DF 257485, 257502; SzOkl III. 49. Sepsiszéken 1408-tól említenek plébánosokat (SzOkl V. 7).

¹⁶³ Vö. Ub IV. 132, 178, 185, 268, 298, 342, 344, 524, 530, 600, 642, V. 8, 20, 28, 42, 92, 96, 125, 131, 149, 150, 152, 163, 168, 186, 281, 299, 321, 342, 344, 396, 427, 435, 463, 464, 502, 578. stb.

Csoportok	Exemptio foka	Tized	Papválasztás
szebeni prépostság, Barcaság	II.	egész	+
királyföldi dékánások (erdélyi eme.)	- / III.	egész	+
régényi dékánáság	- / III.?	egész	-
Németi	II.	negyed	+
Szatmár, Kolozsvár	III.	negyed	+
selyki dékánáság, Bázna?	- / III.	negyed	+
püspöki birtokok, Déva, Nagyenyed?	- / III.?	negyed	-
bányavárosok, Vásárhely?	- ?	negyed	+?
székési dékánáság, Tövis, Újlak, Teke?, Sajó?	-	negyed	-

A táblázatból minden bizonytalanság mellett is megállapítható, hogy az első hét réteg nagyjából azokat az egyházközségeket foglalja magába, amelyeket a korszakban következetesen plébániaként említettek. Vagyis – akárcsak a szakirodalomban – az számított általánosan elismert plébániának, ahol a tized egészének vagy legalább negyedének birtoklásához valamilyen fokú *exemptio* társult. A *quarta* helyben maradása önmagában nem eredményezett valódi plébániai státust, legfeljebb – bizonytalan kategóriaként – ha papválasztási joggal kapcsolódott egybe.

A korai plébániafogalom tartalmának efféle komplikált differenciálódása vezethetett hosszabb távon oda, hogy idővel mindegyik önálló egyházközség papját *plebanus* címmel kezdték illetni. Lehetséges, hogy az összesítő táblázat legelső cellája által képviselt „szóvirág-plébániák” léte tulajdonképpen már e folyamat kezdetét jelzik. De mindezen kérdésekben csak akkor alakíthatunk ki biztosabb álláspontot, ha a plébánia fogalmáról további regionális kutatások eredményei állnak majd rendelkezésünkre.

Függelék

Az 1387 előtt plébániaként említett egyházközségek

Egyházigazgatási beoszt. ¹⁶⁴	Plébánia	Említések száma		Források ¹⁶⁵
		PT	Oklevelek	
I. Erdélyi egyházmegye				
<i>I.1. Főesperességek</i>				
Ugocea (25)	Németi	2 : 0 ¹⁶⁶	18 : 1	MV I/1. 108, 119 + DL 90749, 70671, 96218, 96222; AO IV. 351; DL 96245–6, 96266, 96274, 105762; ZO II. 306, 307; DF 254785; KárOkI. 183; DL 96310, 72380, 96841; AO VII. 33.

¹⁶⁴ Ennek megállapításánál a pápai tizedjegyzék adatai irányadóak (l. a következő oszlop hivatkozásait) – vö. még EO II. 1060–1155. sz. Zárójelben azon egyházközségek száma szerepel, melyeknek 1387 előtt legalább egyszer említett a papját.

¹⁶⁵ Korábban nem idézett forráskiadványok: DIR C = *Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacul XI – XIII, vol. I–II*; veacul XIV, vol. I–IV. Red. Mihail Roller. Buc. 1951–1955; Entz 1994 = Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században. Kvár 1994; KárOkI = A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Szerk. Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897; Sz = Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. I–. 1867–; TelOkI = *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895; Theiner = *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia...* Ed. ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860; TTár = Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat 1878–1911.

¹⁶⁶ A számpár első tagja arra vonatkozik, hogy az illető egyházközség papját hányszor mondták *plebanus*-nak, a második szám pedig arra, hogy hányszor címezték másként (*sacerdos, rector ecclesie* stb.).

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
Szatmár (43)	Szatmár	2 : 0	9 : 0	MV I/1. 108, 120 + RegArp II/4. 3768. sz.; KárOkl I. 40; DL 96061, 96076, 97773, 96063; AO I. 416; DL 29998, 105207.
Szolnok (38)	Tasnád	-	2 : 1	AO IV. 143; EO II. 75. sz.; CD VIII/1. 603 (vö. EO III. 86. sz.)
	Dés	0 : 3	1 : 0	MV I/1. 104, 114, 127 + KárOkl I. 178.
Doboka (38)	Szék (<i>Zeeg</i>)	(1 : 0)	0 : 1	MV I/1. 113 + DRH C, XV. 22.
	Monyorós	0 : 1	1 : 0	MV I/1. 100 + DRH C, XII. 148.
Kolozs (37)	Kolozsvár	2 : 2	18 : 1	MV I/1. 114, 121, 127, 139 + AO VII. 145; Ub I. 308, 319–320; DIR C, veacul XIV, vol. I. 425; DL 57146 (vö. EO II. 506. sz.); Ub I. 393; DF 255221, 277330v; AO VI. 345; DF 275288; Ub II. 118; DRH XI. 90, XII. 334–335, XIV. 263, 264–265, XV. 450, 453, 456–457, 715.
	Szászfenes	1 : 0	1 : 0	MV I/1. 119 + Ub I. 526.
	Gyalu	5 : 1	2 : 0	MV I/1. 110, 113, 122, 127, 139, 142 + DF 277231; DRH X. 384.
Ózd (39 ¹⁶⁷)	Nagysajó	1 : 3	-	MV I/1. 100, 109, 130, 138.
	Teke	1 : 4	2 : 0	MV I/1. 92, 108, 119, 130, 138 + Ub I. 336; BánfOkl I. 156.
	Újlak	1 : 4	-	MV I/1. 92, 104, 109, 131, 138.
Torda (37)	Ótorda	2 : 3	0 : 1	MV I/1. 90, 101, 110, 119, 127 + DL 40899.
	Aranyosbánya (<i>Mons Fornacis</i>)	1 : 0	0 : 1	MV I/1. 123 + DL 30616.
Telegd (94)	Székelylvásárhely	0 : 4	1 : 1	MV I/1. 97, 103, 132, 140 + Sz CXVII(1983). 1134 (2x)
Küküllő (47)	Bázna	-	2 : 0	Ub I. 416, II. 166.
Fehérvár (53+30 ¹⁶⁸)	Nagyenyed	1 : 4	0 : 2	MV I/1. 91, 107, 121, 129, 136 + DL 30642–3.
	Tövis (<i>Spinis</i>)	0 : 5	3 : 6	MV I/1. 91, 109, 122, 129, 136 + DL 30364; DF 277301, 277324; AO IV. 564; Ub II. 44–45, 46–47; TelOkl I. 85; Ub II. 130, 137.
	Gyulafehérvár	3 : 0	2 : 0	MV I/1. 98, 120, 124 + EO I. 349. sz.; DF 257475.
	Sárd	3 : 0	-	MV I/1. 115, 121, 126.
	Abrudbánya	-	1 : 0	Ub II. 148.
Hunyad (9)	Déva	1 : 0	-	MV I/1. 94.
<i>1.2. Szász dékánások¹⁶⁹</i>				
Beszterce (25)	Törpény	4 : 1	1 : 0	<i>Ált.</i> : MV I/1. 97, 98, 99, 100, 103–104, 109, 111, 117, 118, 120, 121, 122, 128, 129, 139–140, 142
	Nagydemeter	3 : 0	1 : 0	

¹⁶⁷ A területén fekvő régeni dékánosság plébániái nélkül (ezeket lásd alább).

¹⁶⁸ Ideszámítva a sepsi esperesség egyházait is.

¹⁶⁹ Mivel a szász településterületeken a plébániák gyakran tömegesen jelentkeznek, a forrásokat – a sok ismétlés elkerülése végett – dékánásonként egy tömbben soroljuk fel, mégpedig először a tömeges adatokra vonatkozó (általános) forrásokat, aztán pedig külön (településenként + jellel elválasztva) a különálló említéseket.

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
	Jád (<i>Venatio</i>)	2 : 0	-	<i>Spec.</i> : DL 45072 + MV I/1. 33 + MV I/1. 33 + Ub I. 518; RegSuppl II. 129, 132. sz.; DRH C, XIV. 578, XV. 37 + DRH C, XIII. 625 + Ub II. 516.
	Aszúbeszterce	1 : 0	-	
	Felsőaldorf	2 : 0	-	
	Beszterce	3 : 0	4 : 2	
	Szépnýr	1 : 1	-	
	Besenyő	3 : 0	-	
	(Király)Németi	1 : 1	-	
	Malomárka	2 : 0	-	
	(Szász)Budak	2 : 2	-	
	Zsolna	1 : 1	-	
	Vinda	1 : 1	-	
	Újfalu	2 : 1	-	
	Nagyfalu	2 : 0	-	
	Zselyk	1 : 0	-	
	Fejéregyháza	3 : 0	-	
	Dipse	4 : 1	1 : 0	
	Szentgyörgy	3 : 0	-	
	Vermes	2 : 0	-	
Lekence	2 : 0	0 : 1		
Régen (11)	Kissajó	2 : 3	-	<i>Ált.</i> : MV I/1. 93, 104, 109, 111, 120, 122, 130, 138. <i>Spec.</i> : Ub II. 147 + BánfOkl I. 49, 53 + Entz 1994. 152; DL 28745 + BánfOkl I. 156.
	Gledény	1 : 4	-	
	Bátos	2 : 2	0 : 1	
	Dedrád	1 : 5	2 : 0	
	Felidecs	1 : 3	-	
	Alsóidecs	1 : 2	-	
	Felfalu	1 : 2	-	
	Szászrégen	3 : 3	1 : 1	
	Radnótfája	1 : 5	-	
	Petele	4 : 2	0 : 1	
Kézd (7)	Segesvár	-	3 : 0	<i>Ált.</i> : Ub I. 240, 292, II. 100–101. ¹⁷⁰ <i>Spec.</i> : Ub II. 600 + Ub I. 251; DRH C, XIV. 222, 416 (= 509), 360, 542 + MV I/1. 444.
	Segesd	-	7 : 0	
	Apold	-	3 : 0	
	Netus	-	1 : 0	
	Szászdálya	-	4 : 0	
	Szászkézd	-	1 : 0	
	Miklóstelke (?)	-	½ : ½	

¹⁷⁰ Az oklevél első felében a miklóstelki egyházközség lelkésze *sacerdos et rector ecclesie*, a legvégén azonban már plebanus címmel illetik.

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
Kozd (3)	Garat	-	1 : 0	<i>Ált.</i> : Ub I. 240.
	Báránykút	-	1 : 0	
	Jakabfalva	-	3 : 0	<i>Spec.</i> : Ub I. 240, 251, 292.
Szentlászló / Keresd (4)	<i>Sancta Katherina</i> (= Dános?)	-	1 : 0	Ub I. 252 (vö. még uo. 294).
Medgyes (14)	Nagykapus	-	1 : 2	<i>Ált.</i> : Ub I. 145, 160; DL 36297.
	Váldhíd	-	2 : 0	
	Szászsáros	-	1 : 2	<i>Spec.</i> : Ub II. 571–572 + Ub II. 317 + MV I/1. 129.
	Berethalom	-	2 : 2	
	Riomfalva	-	1 : 2	
	Almád	-	1 : 1	
	Weissdorf (elp.)	-	1 : 0	
	Muzsna	1 : 0	1 : 2	
	Nemes	-	1 : 0	
	Táblás	-	1 : 0	
	Ecel	-	1 : 2	
	Paratúj	-	1 : 2	
	Medgyes	-	1 : 2	
	Farkasfalva (elp.)	-	1 : 0	
Selyk (19)	Mártonfalva	-	1 : 0	<i>Ált.</i> : ASV, RegVat, vol. 251, fol. 347r-v.
	Mártontelke	-	1 : 0	
	Szászivánfalva	-	1 : 0	<i>Spec.</i> : Ub I. 368, 377 + Ub II. 146; DRH C, XIII. 617.
	Baromlak	-	1 : 0	
	Kiskapus	-	1 : 0	
	Asszonyfalva	-	3 : 0	
	Egerbegy	-	1 : 0	
	Sálya	-	1 : 0	
	Mardos	-	1 : 0	
	Péterfalva	-	1 : 0	
	Répa falva (elp.)	-	1 : 0	
	Nagyselyk	-	2 : 1	
	Kisselyk	-	1 : 0	
Hásság	-	1 : 0		
Spring (15)	Girbó	0 : 4	1 : 1	<i>Ált.</i> : MV I/1. 95, 99, 102, 109, 121, 125, 136–137 + Ub I. 240.
	Vingárd	1 : 3	0 : 1	
	Spring	0 : 3	1 : 1	<i>Spec.</i> : Ub I. 294 + Ub I. 243.
	Pókafalva	1 : 2	0 : 1	

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
Sebes (27)	Felkenyér (Volkány)	1 : 0	1 : 0	<i>Ált.</i> : MV I/1. 94, 100–101, 111, 117, 121, 123, 124–125, 126, 137, 143 + Ub I. 240, 251, 252, 288, 291–292; MV I/1. 32–33; Ub I. 433. <i>Spec.</i> : DRH C, XII. 336 + Ub I. 90; DIR C, veacul XIV, vol. IV. 585; DRH C, XII. 24 + Ub I. 71, 215, 216; MV I/1. 517; Ub II. 557 + Ub I. 301 + Ub I. 241, 242, 295, 422, 435 + Ub II. 49, I. 159, 416, 435 + DIR C, veacul XIV, vol. II. 405; DRH C, XIII. 245, 266, 267.
	Alkenyér	5 : 0	1 : 0	
	Szászárkos	0 : 0	1 : 0	
	Szászpián	-	3 : 0	
	Giesshübel	0 : 2	1 : 0	
	Alvinc	2 : 0	5 : 1	
	Lámkerék	1 : 0	2 : 0	
	Szászsebes	4 : 0	10 : 0	
	Péterfalva	1 : 0	4 : 0	
	Péterváralja (= Sebeshely)	0 : 0	2 : 1	
	Rehó	3 : 0	4 : 0	
	Kelnek	4 : 0	11 : 0	
	Récse	2 : 0	2 : 0	
	Székes (= Konca)	0 : 0	1 : 0	
	Fehéregyháza	0 : 0	1 : 0	
	Szászorbó	2 : 0	1 : 1	
	Doborka	4 : 0	2 : 0	
	Szerdahely	0 : 0	1 : 0	
	Felapold	1 : 0	7 : 0	
	Alsópold	0 : 0	4 : 2	
Kisenyed	1 : 1	1 : 0		
Nagyludas	1 : 0	1 : 0		
Toporcsa	1 : 0	1 : 0		
Ecsellő	0 : 0	1 : 0		
Omlás	2 : 0	2 : 0		
Feketevíz	-	1 : 0		
Alamor	0 : 0	1 : 0		
Szászváros (9)	Romosz	4 : 0	1 : 0	<i>Ált.</i> : MV I/1. 93, 99, 121, 126, 140 + Ub I. 464–465. <i>Spec.</i> : Ub I. 184–185; MV I/1. 31; [AO V. 181; DL 107453]; DL 73688; DRH C, XII. 93 + MV I/1. 135; Ub I. 98, 416; DL 28069; DRH C, XV. 514, 548 + MV I/1. 106, 110; Ub I. 98; EO I. 546. sz.; Ub I. 258, 262; DRH C, XIII. 792, XV. 372; Ub II. 551, 553.
	Szászváros	5 : 0	7 : 0	
	Kasztó	4 : 0	1 : 0	
	Berény	2 : 1	1 : 0	
	Szarkad	1 : 1	1 : 0	
	Tordos	1 : 3	1 : 0	
	Perkász	1 : 0	1 : 0	
	Igen	2 : 0	6 : 0	
Krakkó	5 : 0	9 : 0		

Egyházigazgatási beoszt.	Plébánia	Említések száma		Források
		PT	Oklevelek	
2. Esztergomi egyházmegye				
<i>2.1. Szász dékánások</i>				
Szeben (36)	Vízakna	0 : 0	2 : 0	<i>Ált.:</i> Ub I. 414; DIR C, veacul XIV, vol. III. 567; Ub II. 58, 83, 172–173, 215, 395. <i>Spec.:</i> Ub I. 372 + RegSuppl I. 17, 351. sz.; Ub II. 441, 569 + Ub I. 242, 247; MV I/1. 16; Ub I. 351, 350, 360, II. 388 + Ub I. 242, 248 + Ub II. 507 + Ub I. 302 + Ub II. 507, 594 + Ub I. 225 + MV I/1. 519; Ub II. 440, 445 + Theiner II. 115; Ub II. 408, 550, 553, 558, 559 + Ub I. 144; MV I/1. 188 (x2); Ub I. 439, 482 + MV I/1. 143 + MV I/1. 16.
	Kiscsúr	0 : 0	4 : 0	
	Kereszténysziget	0 : 0	7 : 0	
	Kistorony	0 : 0	2 : 0	
	Szeben	0 : 0	9 : 0	
	Szenterzsébet	0 : 0	3 : 0	
	Sellenberk	-	4 : 0	
	Nagydisznód	0 : 0	7 : 0	
	Fenyőfalva	0 : 0	1 : 0	
	Felek	-	2 : 0	
	Hermány	0 : 0	2 : 0	
	Dolmány	0 : 0	(1 : 0)	
	Veresmart	0 : 0	(1 : 0)	
	Újfalu	0 : 0	1 : 0	
	Kakasfalva	0 : 0	2 : 3	
	Nagycsúr	0 : 0	8 : 1	
	Szelindek	-	6 : 0	
	Vurpód	1 : 0	1 : 0	
Alcina	-	2 : 0		
Szentágota	0 : 0	1 : 0		
Barcaság (5)	Földvár	-	2 : 0	Ub II. 506, 597.
	Vidombák	-	3 : 0	Ub II. 80; DRH C, XIII. 30, 31.
	Keresztényfalva	-	1 : 0	Ub III. 343.
	Rozsnyó	-	1 : 0	Ub II. 597.
	Brassó	-	9 : 1	Ub I. 482, 521, II. 80; TTár 1895. 71; Ub II. 110; DRH C, XIII. 30, 31; Ub II. 477, 484, 597.

The Term *Plebanus* in Transylvania in the 14th Century

Keywords: Transylvania, privileged parishes, exemption, tithe, election of the priest

According to the literature, the term *plebanus* referred in the 13–14th century Hungarian Kingdom only to those Catholic priests who were at the head of parishes with a special status, while their unprivileged colleagues were named by other notions (*rector ecclesie, sacerdos, presbiter*). This local terminology differed from that found in Western Europe, where parish priests were uniformly called *rectores ecclesie*, while the unofficial term *plebanus* was used to denote other functions in the church hierarchy (in Italy a kind of dean, in German territories the vicar of a parish priest).

This study proposes to investigate this issue in the case of 14th century Transylvania. According to a comprehensive data collection, the notion *plebanus* was used (inconsistently) on the territory of the noble counties only in the case of some central settlements (Mintiu, Satu Mare, Tășnad, Dej, Sic, Cluj, Gilău, Florești, Turda, Abrud, Alba Iulia, Deva, etc.), while in highly privileged *Terra Saxonum* (Königsboden) practically for all parish priests. The territorial distribution supports therefore the hypothesis that *plebani* were different from the simple parish priests.

However, this group of *plebaniae* was a non-homogeneous one, as its elements were characterized by a combination of privileges of different degrees. Some of them were removed from the jurisdiction of the diocesan bishop, being directly subordinated to the archbishop of Esztergom (Mintiu, the Deanery of Sibiu and Brasov), others were removed only from archidiaconal jurisdiction (Satu Mare, Cluj), or even less. The priests from the *Terra Saxonum* and from the Reghin area were entitled to the whole tithe (*libera decima*), while the other *plebani* received only the *quarta*. The communal right to choose the priest wasn't general either. The higher the degree of these three kinds of privileges, the more consistent the denomination *plebanus* was.

At the end of the 14th and the beginning of the 15th century the meaning of the term *plebania* gradually changed; it began to be applied to all Catholic parishes. This phenomenon spread rapidly (in several decades) from the western parts to the eastern periphery of the diocese.